

#23 / 2021 ABENDUA

arteKa

**Euskara eta
arrakalak**

GEDAR

Hizkuntza-instituzionalizazio burgesa ezgai da, bistan denez, euskara bazterreko egoera batetik ateratzeko. Izan ere, alde batetik euskaraz bizi nahi duen arren, bestetik ezin du bizi euskara negozio bilakatu gabe, edo euskarak ematen dizkion etekin ekonomiko horiek gabe, eta horrek euskararen hedapena baldintzatu egiten du. Gainera, jakina da bazterrean egoteak ematen duen biziak eta konfrontaziorako aukerak elikatu egiten dutela euskararen merkatua, gutxi batzuek denon lepora negozioa egin dezaten

06

EDITORIALA
ARTEKA

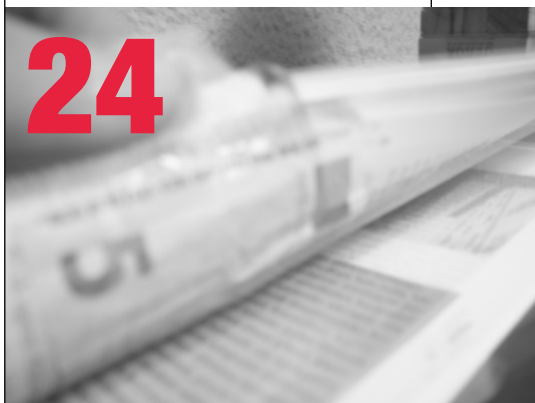
**Hizkuntza-
instituzionalizazio
burgesa**

ERREPORTAJEA
Jose Castillo

**Euskara klase ertainen
dekadentzia garaian**

24

ERREPORTAJEA

Peru Iparragirre

**Euskarazko liburugintza
eta literatur
merkatuaren mugak**

44

IKUSPUNTUA

Carmen Parejo

**Faxismoa eta Espainiako
Estatua (1922-1939)**

Hizkuntza- instituzionalizazio burgesa

EDITORIALA

Deigarria da ia eduki guztia gaztelaniaz duten egunkarietan euskarak estatu kapitalistaren administrazio publikoan duen presentzia urriaren inguruan irakurtzea. Are deigarriagoa da eduki hori euskarazko eduki apurren artean soilik irakurri ahal izatea, euskararen ingurukoek, beste guztiek ez bezala, gaztelaniaz behar luketenean.

Gaztelaniaz idatzitako egunkarietan, euskarak euskararen inguruan informatzeko balio du, euskal dantzez, idi probez, Korrikaz eta euskal pastelaz; ez, ordea, ekonomiaz edo politikaz. Auzi garrantzitsuak gaztelaniaz lantzen dira oraindik ere, eta euskara pribilegiatuen ghetto bat sortzeko baliatzen da. Izan ere, gaztelania salmentarako egokiagoa bada ere, euskarak interes handiagoa du bazterketa soziala bermatzeko eta klase ertainaren pribilegioei eusteko.

Urteetako eztabaida da. Nork baztertzen du euskara gehiago, debekatzen duenak ala administrazioa hizkuntza izatera zokoratzen duenak? Erabiltzeari uko egiten dionak ala folklore-auzietarako soilik erabiltzen duenak?

Argi da, euskarak etorkizuna izango badu, auzi erreal eta garrantzitsuekin lotzeko gaitasuna gartzeagatik izango duela, eta ez egunkarietan zein administrazioan bete beharreko ratioa izateagatik. Ez du ematen, ordea, interesa dagoenik euskara prole-

***Auzi garrantzitsuak
gaztelaniaz lantzen dira
oraindik ere, eta euskara
pribilegiatuen ghetto
bat sortzeko baliatzen
da. Izan ere, gaztelania
salmartarako egokiagoa
bada ere, euskarak interes
handiagoa du bazterketa
soziala bermatzeko
eta klase ertainaren
pribilegioei eusteko***

Ez du ematen, ordea, interesa dagoenik euskara proletalgoaren masa-hizkuntza bilakatzeko; ez euskal elite intelektual eta kulturalaren partetik, bederen. Askok nahiago du euskara urre forma hartzen duen altxor preziatu bat izatea, pobreen artean debaluatzen ikustea baino

talgoaren masa-hizkuntza bilakatzeko; ez euskal elite intelektual eta kulturalaren partetik, bederen. Askok nahiago du euskara urre forma hartzen duen altxor preziatu bat izatea, pobreen artean debaluatzen ikustea baino.

Hizkuntzarekiko zorrotasunak eta bulegoetan hartzen diren zuzentasunaren eta purutasunaren inguruko erabakiek traba gehiago jartzen dizkiote euskarari, haren erabilera erraztu baino. Kostata hitz egiten duenarekiko trufa eta garbizalekeria ere nahiko agerikoak dira eliteko euskal hiztunen artean. Euskara gutxitu bat negozioa da, merkatua murriztu arren haren prezioa handitu egiten duelako. Adibidez, nekez sal zitezkeen zenbait literatur material, euskaraz idatziak izan ez balira.

Euskara askorentzako bizi baliabide bilakatu da; lanerako sarbidea errazten du konpetentzia txikituz, edota zuzenean saldu egiten da, hezkuntza pribatuan nahiz kontsumo gaien forman. Euskararen egoeratik etekina ateratzen duten horiek ez dute egoera hori aldatzea nahi. Ezer gutxi lagunduko lioke horietakoren bati hizkuntza gutxitua izateari utziko balio, horrek dakartzan ondorioekin: hezkuntza unibertsala eta doakoa izatea, kalitatez irakasten dena eta bazterketarako aukerarik ematen ez duena, guztion eskura da-

goena eta euskal hiztunen artean hierarkiak sortzen ez dituen, salgai ez dena...

Bidegabekeria justifikatzeko aitzakia ere bilakatu da euskara: soldata baxuak, lan baldintza okerrak, «kausari» emandako ordu estrak... Egunero-ko ogia dira euskara merkantzia gisa saltzen duten hezkuntza zentro desberdinetan, baina isildu egiten dira, euskararen izenean. Euskarak errenta altuetan aurkitzen badu bere erro soziala, era berean, errenta altuak lortzeko baliabidea da. Bere zokoratze sozialaren etekin ekonomikoak baino ez dira bata zein bestea, eta ez dira gertatzen euskara ikastunen edota aristokraten hizkuntza delako berez, ez eta horretarako ezaugarri bereziak dituelako ere.

Urri eta bitxi denak konpetentziaren legeak hausteko gaitasuna du, merkatu zehatz batean baldintza berriak txertatuta. Urri eta bitxi dena urri eta bitxi mantentzeko legeak, diru laguntza espezifikoak... Salbuespen neurriak hartzen dira, zeintzuek, azken finean, monopolio errenta bat eskuratzeko aukera ematen duten, hau da, errentagarri egiten duten errentagarri ez dena. Nahita edo halabeharrez txikitutako merkatu batean, baina era berean bere beharrezkotasuna eta garrantzia aldarrikatzen dituen eta sozialki errotuta dagoen merkatu batean, administrazio publikoen diru txertaketa ezinbesteko bilakatzen da sarri. Euskarak kapitalaren esta-

“

*Bidegabekeria justifikatzeko
aitzakia ere bilakatu da
euskara: soldata baxuak,
lan baldintza okerrak,
«kausari» emandako ordu
estrak... Eguneroko ogia
dira euskara merkantzia
gisa saltzen duten hezkuntza
zentro desberdinetan,
baina isildu egiten dira,
euskararen izenean*

tuari esker irauten du kapitalismoan. Saltzen dute-nek gutxi sal dadin nahi dute, haiena asko saltzeko, ikasia denak besteek ikasi ez dezaten nahi duen bezala, lanean konpetentziarik ez izateko.

Euskara, beraz, nahiaren eta ezinaren artean mugitzen da sistema kapitalistan. Alde batetik, askok ikas dezan bilatzen da dirulaguntza publikoen bitartez, baina bestetik, politika publiko horiek bideragarriak dira eta publiko objektiboa dute, hain zuzen, inor gutxi ikasten badu euskara. Horri lotu behar zaio ikastea eta erabiltzea desberdinak direla, eta ikasketa masibo batek askorentzat interesa baldin badu ere, erabilera urriak bilakatzen du euskara altxor preziatu eta salmentarako gai errentagarri.

Hizkuntza eskakizunek, euskararen erabilera sustatu ordez, bere zokoratzean laguntzen dute, euskara estratu sozial batean errotuz baina etorkizunetik –hots, proletalgotik eta bere askapen mugimendutik– aldentuz, gero eta gehiago. Euskararen inguruan sortu den eliteak ez dio euskarari laguntzen, baina bere egoera latzaren adierazpena da. Jende askok soilik lanerako sarbide gisa ikasten du euskara; eta gainera horrela aritu ohi direnak izan ohi dira mugimendu zabaletatik, errotze sozialetik, urrunen ibili ohi diren estratu aristokratak; hots, langile klasearen goi kapak, mugimendu bizia ordezkatu ordez, burgesiaren kulturaren eta klasismoaren ordezkari direnak.

Hizkuntza-instituzionalizazio burgesa ezgai da, bistan denez, euskara bazterreko egoera batetik ateratzeko. Izan ere, alde batetik euskaraz bizi nahi duen arren, bestetik ezin du bizi euskara negozio bilakatu gabe, edo euskarak ematen dizkion etekin ekonomiko horiek gabe, eta horrek euskararen hedapena baldintzatu egiten du. Gainera, jakina da bazterrean egoteak ematen duen biziak eta konfrontaziorako aukerak elikatu egiten dutela euskararen merkatua, gutxi batzuek denon lepora negozioa egin dezaten. Hedapen mugatua badu soilik biziraun dezake euskararen merkatu zabal horrek; alegia, altxor bitxi bat izaten jarraitzen badu eta trukean dirulaguntzak jasotzen baditu. Euskarak biziraun nahi badu, ordea, merkatutik irten eta proletalgoaren hizkuntza bilakatu behar du; bere lekua hartu iraultza sozialistaren prozesuan. /

ERREPORTAJEA

Testua
Jose Castillo

Irudia
Laida Blasco

Nik Euskara

Euskara klase ertainen dekadentzia garaian

  Nik Euskara

Koiuntura historiko sozioekonomikoak izan dezake eragin erabakigarria hizkuntza gutxitu baten historian. Euskarak izan zuen euskal ongizate estatuaren eraikuntza garaian honi lotzeko eta bere lekua bilatzeko aukera, gizarte honen krisi garaian, ordea, euskararen etorkizuna bera kolokan egon liteke. Bere erreprodukzioa bermatzen zuten erakunde politiko, ekonomiko eta sozialak krisian baitaude. Baita berau ordezkatzeko zuen klase ertainen gizartea eta kohesioa bera ere.

Hizkuntz gatazka orok ezkutatzen du haren pean gatazka sozial bat. Hizkuntzak elementu ideologiko garrantzitsuak dira botere erlazio jakin batzuk sortzeko, mantentzeko eta aldatzerako orduan. Historian, gizarte aurrekapitalistetan eta kapitalistetan, beti existitu izan dira eliteek erabilitako hizkuntzak eta herri xumeak erabilitakoak. Askotan, hizkuntza bera izanagatik ere, hitz batzuen aldaerak markatzen zuen klase ezberdintasun hori. Adibidez, Lituania beti izan da polonieraz hitz egiten duen populazioaren zati txiki bat, preseski, elite feudala osatzen zuen taldea zen. Beraz, Lituaniako kasuan ezberdintasuna ez zen «etnikoa» edo «linguistikoa» bakarrik, klase artekoa baizik^[1].

Gurera etorrita, analisi historiografiko serioek, hau da, kutsu nazionalista propagandista hutsetik at egindakoek, esaten digute Euskal Herrian euskara ez dela inoiz eliteen hizkuntza izan. Are gehiago, Nafarroako Erreina hartu nahi bada Euskal Herriak aro modernora arte izan duen «protoestatu» feudal bakar gisa, ziurta dezakegu bertako elite feudalen eta klerikalen hizkuntza nagusia erromanikoa zela, ez euskara. Nahiz eta azken hori herri xumeak gehien hitz egiten zena izan^[2]. Oso garrantzizkoa da jakitea zein den eliteen hizkuntza eta zein klase soziali esleitzen zaion hizkuntza jakin baten errepresentazioa aldaketa sozialen gidaritzan. Burgesiak hizkuntza jakin bat bere lurralde osoan zehar nazionalizatuz sortu zituen Estatu-nazio modernoak. Izan ere, hizkuntza batasun minimorik gabe ezin zitekeen soldatapeko lan prozesu interkonektaturik au-

rrera eraman, baldintza errentagarritan behintzat.

Beraz, «paradoxa» historiko baten aurrean aurkitzen gara. Historian euskara ez da ez eliteen hizkuntza izan, ezta burgesia modernizatzaile baten lehen hizkuntz hautua ere. Baina, gaur egun, euskarak bizirik badirau, XX. mendean klase sozial jakin bati lotu eta modernizazio kapitalistan parte hartzen asmatu zuelako da. Euskarak, XX. mendean landatik eremu administratibo-estatalera egin zuen jauzi, era nabarmenean autonomia erkidegoen sorrerarekin batera, horiek zekarten aparatu administratiboan txertatu zenean.

Esan nahi dena da, frankismoaren amaieran eta garai «demokratikoa» hastapenetan, baldintzak jarri zirela klase ertain euskaldun baten sorrerarako, hauek oso loturik zeudenak ongizate estatuaren aparatu administratibora. Egun, ordea, ongizate estatuen paradigmaren amaieran gaude, klase ertainen proletarizazio garaian. Erreportaje honek honako galderari erantzutea du helburu: ¿klase ertain euskalduna desagertzen bada, nola eutsiko dio euskarak?

Hizkuntzak elementu ideologiko garrantzitsuak dira botere erlazio jakin batzuk sortzeko, mantentzeko eta aldatzerako orduan

Gaur egun, euskarak bizirik badirau, XX. mendean klase sozial jakin bati lotu eta modernizazio kapitalistan parte hartzen asmatu zuelako da. Euskarak, XX. mendean landatik eremu administratiboezatalera egin zuen jauzi

Horrez gain, hasieratik argi utzi behar da honakoa ez dela datu zehatzetan oinarritutako analisi soziolinguistiko bat. Aitzitik, hemen hipotesi sozial eta historiko batzuk eztabaidatu nahi dira, zeinak euskararen etorkizunerako garrantzi berezia izango duten. Beraz, denboraren haizearen noranzkoari susmoa hartzen egingo da lanik handiena, euskararen erabilerari buruz jada analisi ugari baitaude publikaturik. Halaber, artikulu hau gehien bat Hego Euskal Herriko koiunturan zentratzen da, nahiz eta Ipar Euskal Herriko baliagarriak diren hipotesiak ere lantzen diren. Baina, Ipar Euskal Herriko egoerak analisi bereizi bat beharko luke.

EUSKARA, LANDATIK MODERNIZAZIORA

XIX. mende amaierara arte euskara landa eta nekazaritza eremuetako hizkuntza nagusia zen, eta, gaztelania, aldiz, euskal herritar askorentzat hizkuntza ia ezezaguna zen. Alabaina, mende amaierako industrializazioak eta garapen ekonomikoak bultzatuta, gaztelania hirietako hizkuntza nagusia bilakatu zen. Espainiako Estatuko herrietako lehen immigrazio uholde nagusia izan zen, baina euskarak eutsi zion. Hein handi batean, lehen nazionalismo kontserbadoreak garrantzia eman ziolako, eta, gerora, Espainiako Bigarren Errepublikara garaian ezkerreko alderdi ugari bere egin zutelako euskara mantentzearen aldarria. Hemen koka dezakegu Eusko Abertzale Ekin-tza (ANV-EAE) alderdiaren jaiotza eta garapena.

Ondoren etorri zena arrats ondo dago gordeta euskaldun guztien oroimen kolektiboan: gerra, berrogei urteko euskararen aurkako jazarpen zorrotza eta guztiz ezabatzeke nahia izan daitezke aipatzekoak. Horrekin ez da esan nahi beste garai historiko batzuetan euskara ez zela gutxietsi edota jazarri, alderantziz, Espainiak bere eraikuntza nazionalaren homogeneizazioaren alde egin baitu beti. Kontua da, Espainiako Estatuak ez zuela Frantziako Estatu modernoak eduki zuen homogeneizazio

nazionalaren arrakasta izan modernizazio burges prozesu horretan, indar erreakzionarioek eta feudalek zuten indar handiagoarengatik.

Gure gaira bueltatuta, aipatu beharra dago, euskara frankismoan jazarria izan bazen ere, indar kontserbadoreekin zuen lotura haustea ekarri zuela. Euskara balio politiko progresista eta antifrankistekin lotu zen, eta horrek zabalpenerako zimenduak jarri zituen. Hona hemen biziraupena izanaren lehen arrazoia, pasa den mendeko hirurogeigarren hamarkadatik aurrera herri mugimenduak eman baitzion bultzada. Garai hartan gertatu zen euskararen eta euskal kulturaren pizkunde berri bat: hainbat ikastola sortu ziren, helduen euskalduntze eta alfabetatze mugimendua jaio zen, euskara batua-ren oinarriak finkatu ziren, eta euskarazko irratia, aldizkariak, kantariak, bertsolariak zein idazleak ugartzen hasi ziren.

Baina modernitate kapitalistan hizkuntza batek, era estandarizatuan biziraun nahi badu behintzat, gauza bat behar du derrigorrez: estatu egiturak. Horiek baitira hizkuntza baten erreprodukziorako eta zabalpenerako behar-beharrezkoak diren aparatuak. Horiekin batera, hizkuntza hori erabileriko duen funtzionario «armada» zabal behar da. Noski, frankismoa amai-

Baina modernitate kapitalistan hizkuntza batek, era estandarizatuan biziraun nahi badu behintzat, gauza bat behar du derrigorrez: estatu egiturak. Horiek baitira hizkuntza baten erreprodukziorako eta zabalpenerako behar-beharrezkoak diren aparatuak

tzean, Euskal Herriak ez zituen estatu kapitalista baten egiturak lortu, baina autonomia erkidego berezi batenak bai erdietsi zituen. Baldintza historiko horrek, euskaraz alfabetaturiko euskaldun askori administrazio publikorako atea ireki zizkien, eta horrela goratu zen haien estatus soziala.

Noski, autonomia erkidego baten egitura administratiboekin batera, beste hainbat alorretako egitura sozioekonomikoak ere ireki zitzaizkion euskarari. 1980. urtean Euskal Herriko Unibertsitatea sortu zen eta 1982. urtean Euskal Irrati Telebista. Nafarroako egoera ezegonkorragoa izan zen, bertan ez baitzen euskararen ofizialtasuna aitortu eremu euskaldunean ez ezik, eta horrek instituzio sozioekonomiko euskaldunak sortzeko muga garbia ezarri zuen. Zer esanik ez Ipar Euskal Herrian, non euskararen aitortze instituzionala are maila txikiagoan dagoen oraindik egun. Horregatik, Euskal Herriko modernizazio burgesa, hizkuntza mailan ulertuta, ez da inoiz guztiz osatu. Baina, hemen aipatzen ditugun mugarriok euskal hiztuna zen klase ertain bat sortzeko berebizikoak izan ziren.

Era berean, ulertu behar dugu frankismoaren azken hamarkadetan beste industrializazio uholde bat bizi izan zela Euskal Herrian, Bizkaian bereziki. Horrek beste immigrazio uholde bat ekarri zuen. Kasu honetan, izan zuen berezitasun nagusia Espainiako Estatuko landa eremuetatik euskal lurraldeetara etorritako etorkin ugariaren seme-alabak euskaraz alfabetatzen hasi zirela izan zen. Horrela, belaunaldi hori ohiko lanbide industrialez gandi, administrazio postuetara edota euskarazko lanbide liberaletara iritsi ahal izan ziren, baita euskal ongizate estatuko lanbideen parte izatera ere.

Hala ere, prozesu historiko hori azaltzerako orduan, kontuan izan behar dugu Espainiako Estatuak oso sarrera berantiarra izan zuela klase ertainen eta ongizate estatuaren gizarte europarrera. Izan ere, Europa mendealdeko herrialdeetan ongizate estatu gisa ezagutu zen aparatua 50eko eta

Euskal Herriko modernizazio burgesa, hizkuntza mailan ulertuta, ez da inoiz guztiz osatu. Baina, hemen aipatzen ditugun mugarriok euskal hiztuna zen klase ertain bat sortzeko berebizikoak izan ziren

60eko hamarkadetan zehar eraiki zen arren, Espainiako Estatuan, erregimen frankistak oztopatuta, 60eko hamarkadako bigarren erdialdera arte edota 70eko hamarkada hasierara arte ez zen izan gainerako Europa mendebaldearekin alderatu zitekeen ezer. Hori paradoxa historiko nahiko bitxia da, izan ere, Espainiako Estatuan ongizate estatua garatzen hasi zenerako, European jada horren dekadentzia aroa hastear zegoen, neoliberalismo edota kapitalismoaren etapa postfordista deitu izan dena finkatzen hasi baitzen. Noski, Espainiako Estatuak, modernizazio prozesuan zegoela, 70eko hamarkadako krisiak bete-betean harrapatu zuen, eta 80eko hamarkada hasierarako desindustrializazio prozesua hasi zen; horrela galarazi zion ongizate estatu benetan indartsu bat sortzeko beharrezkoa den ehun produktiboa garatzea.

Alabaina, auzi ekonomikoaz gain, Espainiako Estatuak garaiko Europako Ekonomia Erkidegora batu nahi bazuen, estatu burges-demokratiko baten egiturak eraiki behar zituen. Frankismo amaieran, langile mugimenduekin batera, auzi nazionala zen erregimena kolokan jartzen zuen gatazka sozial nagusia. Europako gainerako estatu burgesen taldean homologatzeko, Espainiako Estatuak zituen gatazka politiko nagusi horiek neutralizatu eta instituzionalizatu behar zituen. Frantziako Estatuak lehenago frogatu zuen bezala, kapitalarentzat eta horren kudeatzaile politikoentzat, talde sozial gatazka-tsuenei estatuaren aparatuaren postuetan integrazioa irekitzea bide egokia izan daiteke neutralizatze^[3].

Horregatik, Espainiako eliteek, euskal nazionalismo kontserbadorearekin batera, ondo ulertu zuten euskal nazio gatazka Espainiako erregimen demokratiko-burges berrian neutralizatze-ko, administrazio egituretan toki bat egin behar zitzaiola euskal funtzionario multzo bati. Horrek, jakina, ez zuen euskal gatazkaren guztizko ezabapena eragin, ezta gutxiagorik ere. Baina, euskal administrazioan, langile publiko gisa, lan egingo zuten langile ehun bat

sortzea ahalbidetu zuen. Hezkuntzan lan egingo zutenak edota osasungintzan lan egingo zutenak ere batu behar zaizkio.

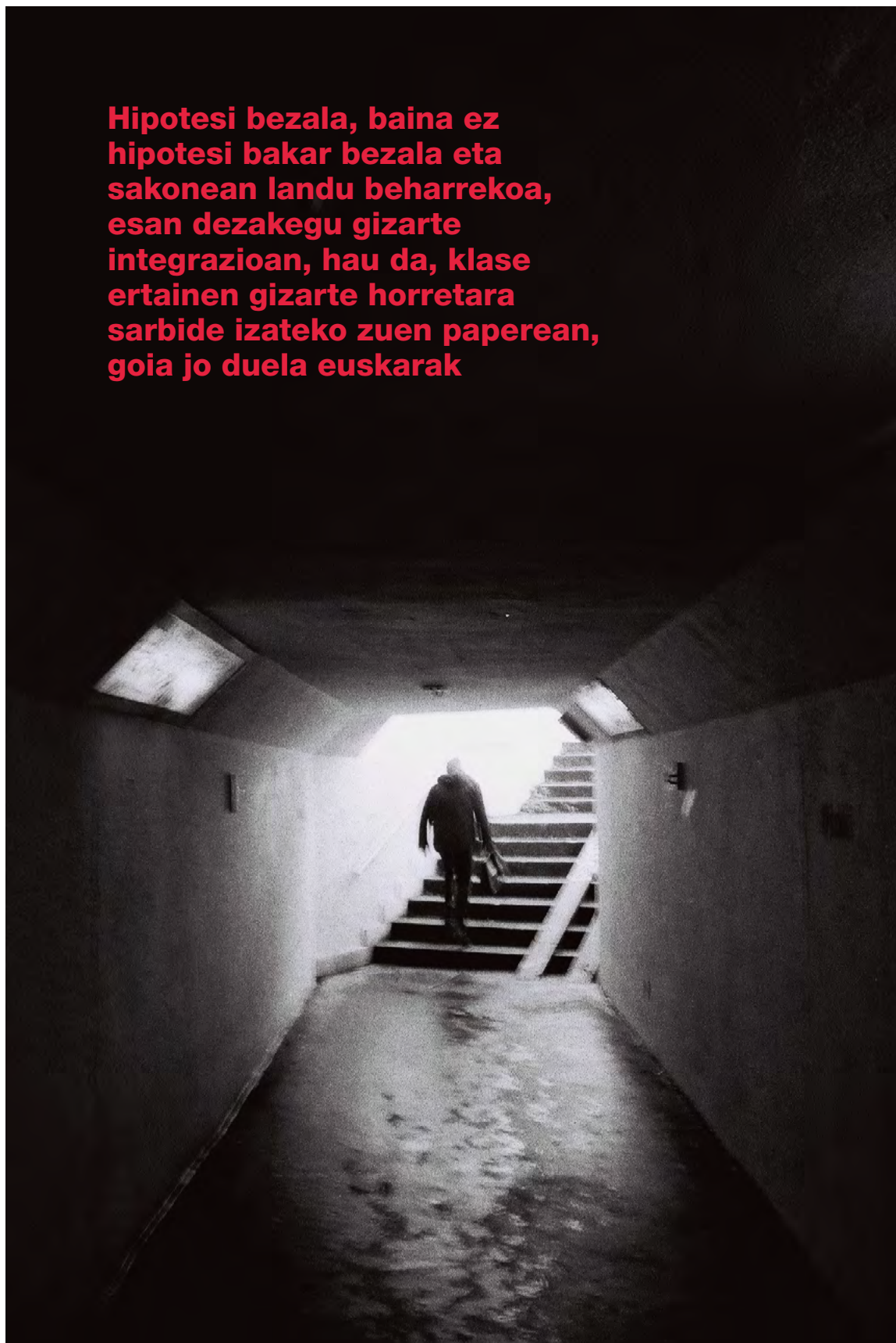
Horrela, euskararen jakintza populazioaren zati garrantzitsu batentzat lanpostu publiko baten bermetzat jotzen hasi zen. Are gehiago, kontuan hartzen badugu autonomia erkidegoen hastapenak justuki desindustrializazio garaiarekin bat egiten duela. Beraz, euskaldun zaharren seme-alaba ugari, baina baita Estatuko beste lurraldeetatik etorritako langileen seme-alabek ere, euskal administrazio publiko berrian postu bat izatea hartu zuten lan etorkizun egonkortzat.

Ezbairik gabe, euskal klase ertainen gizarte bat sortzeak berebiziko garrantzia izan zuen euskararen bizi-raupenean. 1981ean, gutxi gorabehera, 596.000 euskal hiztun zeuden Euskal Herrian, bizilagunen % 20,35. 120 urte lehenago, 1860an edo, 500.000 pertsonak zuten euskara hizkuntza nagusi gisa, hots, bizilagunen % 55 inguruk^[4]. Hau da, proportzioa gutxitu da, horregatik diogu Euskal Herrian euskara ezabatzen saiatzeko politika kontziente bat existitu dela. Horri, esan bezala, modernizazio kapitalistaren prozesua eta immigrazioaren fenomenoak batu behar zaizkio.

Hala ere, frankismo amaieran herri mugimendu euskaltzaleak eta nazio gatazkak euskarari emandako bultzadari gehitu behar zaio hura neutralizatze-ko espainiar eta euskal elite politiko berriek euskaldunen nolabaiteko klase ertaina sortzeko ahalegina, horiek izan

Espainiako eliteek, euskal nazionalismo kontserbadorearekin batera, ondo ulertu zuten euskal nazio gatazka Espainiako erregimen demokratiko-burges berrian neutralizatze-ko, administrazio egituretan toki bat egin behar zitzaiola euskal funtzionario multzo bati

**Hipotesi bezala, baina ez
hipotesi bakar bezala eta
sakonean landu beharrekoa,
esan dezakegu gizarte
integrazioan, hau da, klase
ertainen gizarte horretara
sarbide izateko zuen paperean,
goia jo duela euskarak**

baitziren euskararen biziraupenaren arrazoiak. Noski, biziraupen prekariora eta ahula izan da, ez baita lortu administrazio publiko guztia euskaraz hitz egiteko gai izatea ere. Alabaina, frankismoaren amaieratik XX. mende amaierara arteko tartean euskal klase ertainen gizarte bat sortu zela ezin uka daitekeen egitate historiko bat da.

KRISI KAPITALISTA, EUSKARAREN KRISIA

Inkesta eta ikerketa soziolinguistikoko gehienek egungo euskararen egoerari buruz bi datu nagusi partekatzen dituzte: euskararen jakintza maila etengabe igotzen joan den arren, azken urteetan kale erabilerari dagokionez beherakada nabari da. Hipotesi bezala, baina ez hipotesi bakar bezala eta sakonean landu beharrekoa, esan dezakegu gizarte integrazioan, hau da, klase ertainen gizarte horretara sarbide izateko zuen paperean, goia jo duela euskarak, edo muga handi baten aurrean aurkitzen dela. Kapitalismoa etapa neoliberealean sartzeak^[5] Euskal Herrian ere izan ditu ondorioak, administrazio publikoko zein hezkuntzako postuak ez baitira ugaritzen, eta hauek jada euskal familietatik datozen ondorengoetan endekaturik daude. Gainera, Espainiako Estatuaren kanpotik datozen familia etorkinetako kideek kasik ez dute horietara sarbiderik.

Baieztapen hau polemikoa izan ba daiteke ere, errealitateak erakusten du euskara, lehen hizkuntzaz gain, askorentzat estatus sozial maila duina mantentzeko tresna ere bilakatu dela, proletarizazio prozesua ekidin ahal izateko azken defentsa gisa. Horrek, ordea, euskararen mundua asko lotzen du estatus sozial jakin bateko udalerriekin eta lanpostu oso jakin batzuekin. Horrela, errealitate honek euskararen kale erabileran zein zabalpenean ondorio garbiak ditu.

Pasa den ARTEKA batean, Paul Beitiak, errenta datuei eta euskararen erabilerari buruz ikertutako txostenetan oinarrituta, argi zioen euskararen presentzia nabarmen igotzen zela errenta

ertain-altuko udalerrietan eta landa eremuetan^[6]. Aitzitik, hiri eremuko periferia pobretuetan baxuagoak ziren datuak. Orain urtebete inguru, Joseba Zalakain ikerlariak *Berria* egunkarian argitaratu zuen iritzi artikulua ere polemika ugari sortu zuen. Hala ere, bertako datuak eztabaida ezin dira. Gipuzkoako pobrezia eta gizarte bazterketari buruzko inkestaren arabera, argi dago pobrezia egoeren eta hizkuntza ezagupenaren arteko lotura: ama hizkuntza euskara dutenen artean pobrezia tasa % 8koa da; gaztelera dutenen artean, % 16koa, eta beste hizkuntza bat dutenen artean, % 58koa. Hori dena Euskal Herrian errenta kohesio gehien duen lurraldean eta euskara erabilera altuena duenean gertatzen da^[7].

Errealitateak erakusten du euskara, lehen hizkuntzaz gain, askorentzat estatus sozial maila duina mantentzeko tresna ere bilakatu dela, proletarizazio prozesua ekidin ahal izateko azken defentsa gisa

Halaber, hezkuntzako datuei erreparatzea ezinbestekoa da egungo euskararen joerari buruz analisi egoki bat egiteko. Berriz ere Beitiak idatzitako analisiari erreferentzia eginez, Eusko Jaurlaritzak, EAEko lurraldeentzat, VI. Inkesta Soziolinguistikoan emandako datuak azpimarra daitezke: EAEn Lehen Hezkuntza A ereduko (gaztelania nagusi den hezkuntza eredu) zentro publikoetan egiten duten ikasleen artean, % 86,1 errenta maila baxukoa edo erdi-behe mailakoa da. Hala ere, maila sozioekonomiko altuenetako familien seme-alabak ere biltzen dira hezkuntza eredu honetan, izan ere, itunpeko A ereduan baitago maila sozioekonomiko altuko ikasle gehien, % 35,7. B eredu publikoan ere antzeko kopuruak daude: sozioekonomikoki, ikasleen % 73,1 da behe edo erdi-behe mailakoa. EAEko D ereduan, aldiz, dezentente jaisten dira maila sozioekonomiko baxueneko tasak: % 22,4 itunpekoetan eta % 19,7 publikoetan, eta ikasleen % 28,8 kokatzen da goi mailakoen taldean.

Datuetatik bi ondorio erator daitezke. Lehenengoa, EAEn behintzat, «getifikazio» prozesu bat dagoela; euskarak zailtasunak baititu arnasguneetatik haratago ateratzeko, eta argi dago arnasmune horiek klase sozial bati atxikirik daudela. Bigarrena, euskarak klase ertainen gizartean garai batean zen igogailu sozial hura izateari utzi diola, etorkin berrien familia askorentzat behintzat. Euskal klase ertainen gizarte hori sortzea ahalbidetu zuten baldintza ekonomikoak atzeraldian daudenez, etorkinen eta familia erdaldunen integrazioa ziurtatu zezaketen baliabide, zerbitzu zein lanpostuen atzeraldi edota endekapena ere bizi dugu. Horrek euskararen erabilera familia proletario askorentzat funtsezko faktore ez izatea bilakatzea ekarri du.

EUSKARAREN AZKEN AUKERA

ARTEKAN bertan Aitor Bizkarrak idatzitako beste artikuluko batean, aipatzen zuen hark ere euskararen «bigarren heriotzaren oinarrian» kapitalaren metaketa-ziklo postfordistaren agortzea eta klase ertainen gainbehera zeudela^[8]. Horri faktore geopolitikoa gehi geniezaioke, izan ere, kapitalaren metaketa ziko amaiera honetan, eta berria irekitzeko berregituraketa garaian, administrazio eta botere gune transnazional handiak garrantzia hartzen ari dira. Argi dago, egun banatzen ari diren europar funtsei loturik, Europar Batasunean administrazio eta langile publikoek hartuko duten garrantzia. Postu horietarako oposizioak prestatzeko euskarak nekez izan lezake paper funtsezkorik.

Baina egungo kapitalaren berregituraketak argi uzten du nolabaiteko blokeen arteko lehia handi baterantz goazela. Bertan, Europar Batasunak

Berregituraketa eta krisi garai latzean dagoen ziklo ekonomikoari, euskal gatazkaren intentsitatea gutxitu izana eta Espainiako Estatuak zentralizaziorako erakusten duen joera gehitzen badizkiogu, euskararen erreprodukziorako tresna kapitalistak agortzen ari direla kontura gaitezke

bere tokia bilatuko du Estatu Batuen eta Txinaren arteko hegemoniaren lehian. Horrek estatuz gaindiko superstrukturen indartzea ekarriko du, eta erregioetako egiturak bigarren mailan gera daitezke. Bestela esanda, euskara bezalako hizkuntza gutxitu bati bideratutako diru funts guztiak murrizten joango direla. Adibidez, Europako kapitalismoa garai berrira moldatzea helburu duten europar funtsek ez dute inolako diru sortarik aurreikusten hizkuntza gutxituen hedapenarentzat eta laguntzarentzat.

Gainera, berregituraketa eta krisi garai latzean dagoen ziklo ekonomikoari, euskal gatazkaren intentsitatea gutxitu izana eta Espainiako Estatuak zentralizaziorako erakusten duen joera gehitzen badizkiogu, euskararen erreproduktzioarako tresna kapitalistak agortzen ari direla kontura gaitezke. Batzuentzat, irtenbidea euskara negozio kate handietan integratzea izan liteke, eta hori babesten dute euskarak Netflix bezalako entretenimendu multinazional erraldoietan sarbidea izan dezakeela uste dutenek, aukera horiek orain arte antzuak direla erakutsi bada ere.

Bestetik, euskara proletarizazio prozesuari erantzun baikortzat har daiteke, hau da, kapitalismoaren egungo krisiari eta pobretze joerari kontrajarriko zaion elementu gisa. Analisi horretan, zertzelada batzuk eman dira euskarak gizarte kapitalista beherakor bateko zikloan galtzeko guztiak dituela antzemateko. Beraz, gorakorra izango den estrategia bati lotu behar zaio euskararen afera, horra hor estrategia sozialistak hizkuntza alorrean euskarari egin ahal dion mesede handiena. Euskararen gainbehera sostengatu izan duen euskal klase ertainen gizartearena ere badelako. /

OHARRAK

1 Honako adibidea Xabier Zabaltza historialariaren *Una historia de las lenguas y los nacionalismos* (Gedisa, 2006) liburutik hartutakoa da. Seigarren kapituluari, Zabaltzak hizkuntzaren eta klasearen arteko erlazio historikoak aztertzen ditu, beste hainbat adibide historiko eskainiz.

2 Nafarroaren eta euskararen arteko erlazio historikoan gehiago sakontzeko, Zabaltza, Xabier (2013): «De la *lingua navarrorum* al estado vasco», *Historia Contemporánea*, 47: 471-492.

3 Frantziako Estatuak Bigarren Mundu Gerra amaitu ostean, oso langile mugimendu antolatua eta indartsua zuen bere mugen barnean. Hori desartikulatzeko egindako saiakera nagusienetako bat, langile mugimenduko hainbat kideri estatu administrazioarako ateak irekitzea izan zen. Horrela, langile jatorriko hainbat kideri Administrazioaren Eskola Nazionalerako sarbidea eman zien.

4 Igartua, Iván eta Zabaltza, Xabier (2006): *Euskararen historia laburra*, Etxepare Euskal Institutua: euskal kultura sailaren editorea, Donostia.

5 Etapa neoliberalaz edota postfordistaz gehiago sakontzeko, Harvey, David (2007): *Breve historia del neoliberalismo*, Akal, Madril. Espainiako Estatuan izan duen garapena ikusteko, James Petras (1995) soziologo estatubatuarren *Informe Petras* famatua kontsulta daiteke edota Vicenç Navarro (2004) ekonomialariaren *El estado de bienestar en España* ikerketa txostena.

6 Beitia, Paul (2021): «Euskara eta maila sozioekonomikoa: errepaso soziolinguistikoa bat», ARTEKA / GEDAR LANGILE KAZETA, ekainaren 3a.

7 Zalakain, Joseba (2020): «Pobreen hizkuntzak», *Berria*, urriaren 15a.

8 Bizkarra, Aitor (2021): «Danok ikusten degu: euskera galdu da», ARTEKA / GEDAR LANGILE KAZETA, ekainaren 15a.

ERREPORTAJEA

Testua
Peru Iparragirre

Irudia
Lander Moreno

Euskarazko liburugintza eta literatur merkatuaren mugak

«Ekoizten ari garen euskararekin, irakurleak aspertzen ari gara. Liburuak ez dira saltzen. Literatura artifizial bat egiten ari gara. Ez dakigu herriaren erraietara jaisten, eta herriak ihes egiten du; etsigarria da, baiki, gertatzen ari zaiguna. Gero eta euskara gutxiago hitz egiten da; eta gero eta gutxiago irakurtzen da».

JOSE ARIZTIMUÑO AITZOL, 1934

Euskal literaturaz asko hitz egiten da; lekua eman ohi zaio euskarazko prentsan, espazioa egina dauka derrigorrezko hezkuntzan eta akademian, zenbait euskal idazlek lortu dute halako estatus bat. Aspalditik hitz egiten da, ordea, literatur sistemak dituen gabezia ekonomikoei buruz: literatur industria txikia dela euskarazkoa, ez dela profesionalizazio-eskariari eusteko kapaz, irakurleak ere ez direla asko... Eta literatur industriaz hitz egin ez gero, agian hobe literaturaz baino *liburugintzaz* hitz egitea. Zein da euskarazko liburugintzaren egungo egoera ekonomikoa? Zein dira euskal literatur merkatuaren mugak? Zein dira horren ondorioak? Halakoxe galderetan barrena dabil ikerketa xume hau.

KULTUR INDUSTRIA GAZTE BAT, DIGLOSIAREN NEURRIRA

Muturreko egoera diglosikoak ezagarritzen du euskararen gizarte-egoera. Diglosiak zera esan nahi du, ukipenean dauden hizkuntzek betetzen dituzten funtzio sozialen desoreka, eta horrexegatik da euskararen diglosia-egoera muturrekoa: Euskal Herrian funtzio sozial *guztiak* betetzen dituztelako hegemonikoki gaztelaniak eta frantsesak. Diglosia-egoeraren oinarri materiala Euskal Herriko masa zabalaren bizitza sozialaren produkzioan eta erreprodukzioan euskarak duen sustraitze ahula da: euskarak hizkuntza ekonomiko gisa dituen egiturako gabeziak.

Diskurtso integratuak –parlamentarismo burgesaren askotariko euskal bertsioek– bestela kokatu izan dute auzia, eta haien esanera balirudike diglosiaren arazoa euskarak eremu informalean eta kale-erabileran duen beherakada progresiboan dagoela, behin instituzio burgesetako kuotak –erakunde publikoetakoak, hezkuntza-koak, poliziarenak, dirulaguntzenak– bermatuta egonez gero. Planteamendua gezurtatu egin daiteke, ordea, bai analisi mailan, bai eta potentzia politikoa-ri dagokionez ere: batetik, hizkuntza-kuota publikoak eta euskarak gizarte zibilean duen sustraitze maila modu

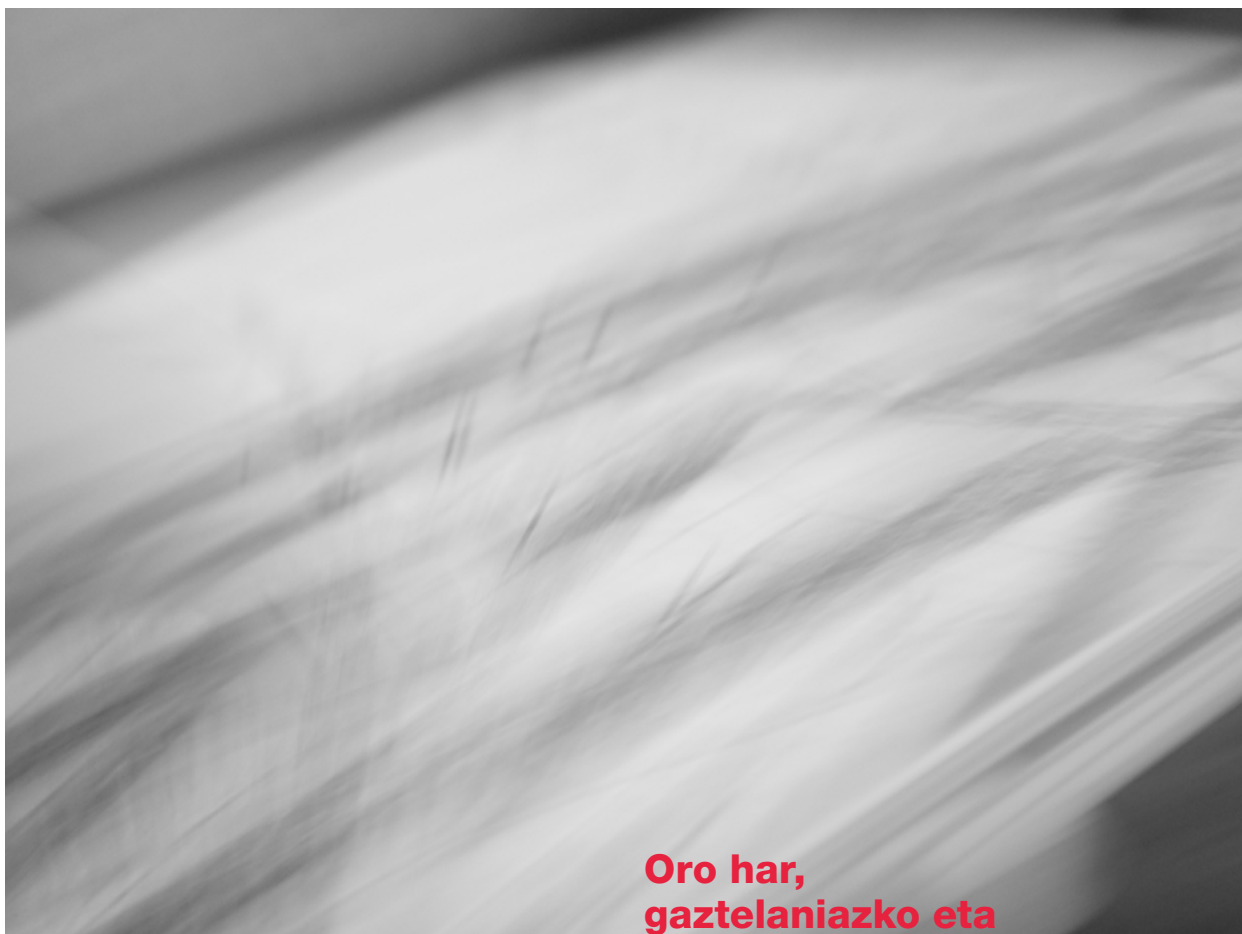
Diglosia-egoeraren oinarri materiala Euskal Herriko masa zabalaren bizitza sozialaren produkzioan eta erreprodukzioan euskarak duen sustraitze ahula da: euskarak hizkuntza ekonomiko gisa dituen egiturako gabeziak

abstraktuan ezin bereiz daitezkeelako, eta, bestetik, instituzio burgesak babes sistema neutral gisa hartzen dituelako, haiekiko dependentzia zаланtzan jarri gabe eta, are, krisi kapitalistaren testuinguruari eta paradigma horren agortze prozesuari jaramonik egin gabe. Finen, analisiak berak ulermen-marko burgesaren muga politikoak azalera-tzen ditu; instituzio burgesen mugetan kokatzen du arazoa eta baita, ondorioz, konponbidea ere.

Egoera soziolinguistikoaren oinarri materiala esandakoa da: euskarak masa zabalengan duen sustraitze-falta. Euskaldunoi, efektiboki, gaztelaniak eta frantsesak balio digute gure bizimoduaren alderdi guztietarako, eta euskarak kuota instituzionalen bidez edo ukondoka bermatzen du gaur-gaurkoz bere lekua. Horrek, jakina, ondorio nabarmenak ditu kultur bizitzaren alderdi artistikoan eta aisialdian: oro har, gaztelaniazko eta frantsesezko kultur produktuetara jotzen du euskal herri-tarren gehiengoak eta euskarazko kultur industria murriztak nekez eutsi ohi dio erdarazkoen presioari. Horren froga dira euskarazko prentsa idatziaren irakurle bakanak, ikus-entzunezkoen audientzia-maila baxuak, sare sozialen erabilera edo, gagozkion gaira etorrita, euskarazko literaturaren irakurle-kopuru urria.

Denbora erruz pasa da Bernat Etxeparerren «Euskara, / jalgi hadi plazara!» aldarritik. Ordura arte liburuan inprimaturik gabe zegoen euskarari 1545ean garaztarrak eman zion behar zuen tor-nuia, idatzi zuen inprimatutako lehen-biziko euskarazko liburua, alegia. Hizkuntza hegemonikoetan XVIII. mende amaieran hasi eta XIX. mendean zehar finkatu ziren literatur industria mo-

Efektiboki, gaztelaniak eta frantsesak balio digute gure bizimoduaren alderdi guztietarako, eta euskarak kuota instituzionalen bidez edo ukondoka bermatzen du gaur-gaurkoz bere lekua

**Oro har,
gaztelaniazko eta
frantsesezko kultur
produktuetara
jotzen du euskal
herritarren
gehiengoak eta
euskarazko kultur
industria murritzak
nekez eutsi ohi
dio erdarazkoen
presioari**

dernoak, merkatu nazionalarekin eta eragile ekonomiko-kulturalarekin; euskarazkoak, ordea, XX. mendearen erdialdea igaro arte itxaron behar izan zuen literatur industriaren elementu funtsezko batzuk garatu arte. Hainbat dira fenomeno horren agerpenerako faktoreak: batetik, antifrankismoaren gakoetan pentsatutako kultur politika independente batzuk, gerra ezagutu ez zuen belaunaldi euskaltzale gazte batek hauspotuak; bestetik, eta aurrekoarekin loturan, euskarak, Frankismoaren amaierarekin bat, estatu-aparatu ahul batzuetan —Espainiako aparatu autonomikoetan— bere lekua egiten duela, koofizialtasun estatusa lortuz eta kultur industria susta zezaketen dirulaguntza publikoak agerraraziz; eta, azkenik, euskarazko literaturaren modernizazio-prozesua deitzen zaiona jazozen dela 60ko eta 70ko hamarkadetan zehar, euskarazko nobela esperimentalaren eta konbentzionalaren sorrerarekin, literatur kritikaren agerpenarekin eta, oro har, literatur sistema modernoan zenbait elementu funtsezkoen agerpenarekin.

Bistan da 1960 aurretik ere argitaratu izan zirela liburuak euskaraz, baina data horietan dituzte euskarazko literatur sistema eta liburugintza modernoak beren abiapuntuak. Argi dago sistema berantiarra dela; gaztea, gaurko egunetik begirata. Euskaltzale antifrankisten lan militanterik gabe ulertu ezin den arren, nabarmentzekoa da euskarazko liburugintzaren industria bilakatzeko prozesua hasieratik egon zela instituzio burgesei estuki lotua eta haien parte-hartzea ere ezinbestekoa izan zela euskararen egoera soziolinguistikoa gainditu zezakeen sistema bat osatzeko. Horrek gaurdaino iraundu; ikusi eta aztertu egin beharko da, ordea, zein modutara iraun duen eta zein den gaur egungo egoera.

EUSKARAZKO LIBURUGINTZAZ ARI

Ikerketa honen helburua, ezer baino gehiago, han eta hemen argitaratutako datuetan oinarrituz euskarazko libu-

rugintzaren pisu ekonomikoaren irudi erreal bat ematea da, eta irudi horren zergatiak azalpen bat ematen ahalegintzea. Izan ere, irudi hori, alde batetik zein bestetik begiratu, industria ahul batena da. Industriaz ari baikara, merkatuaz, fakturazioaz, salerosketaz eta kontsumo-ohiturez.

Ohikoa da garrasi mainatiak airera botatzea: «neurriak hartu behar dira egoera normalizatzeko». Euskarazko liburugintza ez baita normala, ezau-garritzen duen hizkuntzaren diglosia egoera dela-eta, batez ere. Euskarazko liburugintzaren industria oraindik gaztea da oso, frankismo garaiko debekuen eta errepresioaren ondorioz 40 urteko etenaldia izan baitzuen. Azken urteetan egonkortzen ari da bere joeretan. Halaber, aipatu dugun irudi ahula indartu asmoz industria sendotzea proposatu ohi da, termino ekonomikoetan zein kulturaletan, arte sorkuntzaren eta ekoizpenaren garrantziaz ari direlarik, kapital metaketaren legeen arabera funtzionatzen duen gizarte batean horrek dituen xehetasunak aipatu ere egin gabe, desjabetzea dakarren ekoizpen moduetan eta horiek betikotzeko eredu kulturean sakontzeko proposamenekin, herrikoiak eta euskaldunak izanik ere.

Ez dira literaturgintza eta liburugintza nahasi behar, baina kultur industriaz ari garelarik liburugintzari erreparatu behar ezinbestean. Eskuragarri daude euskarazko liburugintzari buruzko datu zehatz eta erabilgarriak, Ibon Sarasolak *Euskal literatura numerotan* (Kriselu, 1975) liburuan jarritako harriari eta Joan Mari Torrealdai zenak 1976tik hasita urtero *Jakin* aldizkarian egindako lanari esker, besteak beste. Liburugintzaren azterketa soziologiko sistematikoa egin zuen urtez urte Torrealdai, eta 2017tik Xabier Eizagirrek hartu dio lekukoa. Arlo ekonomikoagoa, aldiz, Euskadiko Editoreen Elkartearen enkarguz egiten den eta Eusko Jaurlaritzak argitaratzen duen *Euskarazko argitalpenei buruzko txostena*-k lantzen du. Bigarren horri eta haren osagarritzat har daitekeen 2019ko

barne merkataritzari buruzko *Euskal Autonomia Erkidegoko argitalpenei buruzko XXV. txostena*-ri erreparatu diegu hemen batez ere, *Jakineko* lana eta bes-telako ikerlan batzuk bistaz galdu gabe.

2020ko daturik ez dugu oraingoz eta, beraz, pandemia aurreko egoeraren irudi bat ematen digute eskura ditugun ikerketek. Hala ere, liburugintzaren in-dustriaren joera nagusiak zein diren aztertzekeo baliagarriak dira datuok, aurreko urteetako joeren jarraipena erakusten baitute. Ikusteke dago zen-bateraino hautsiko diren joera horiek pandemiaren eraginez.

ARGIALETXEAK

Eusko Jaurlaritzak argitaratutako txostenak jasotzen duenez, 108 argi-taletxek plazaratu zituzten euskarazko liburuak 2019an.^[1] Horietatik 95 argi-taletxe pribatuak dira, eta gainerako 13ak erakunde publikoak. Argialetxe pribatuen artean gehiengoa Bizkaian eta Gipuzkoan kokatuta dago, 24 eta 23, hurrenez hurren. Nafarroan eta Ipar Euskal Herrian bederatzina argialetxe leudeke, eta bakarra Araban. Euskaraz argitaratzen duten 29 argialetxe dau-de Kataluniako eta Espainiako Esta-tuko hainbat herrialdetan: bederatzia Bartzelonan, hamaika Madrilén, bi Val-entzian, bat Badajozen eta beste seiren kokalekua zehaztu gabe dago. Argia-letxe pribatuez eta erakunde publikoez gain, egile-editoreak ere kontuan hartu behar dira, nahiz eta azterketa honeta-tik at geratzen diren, haien pisu txikia dela eta. Orotara 61 zerrendatzen di-tu txostenak, 38 Gipuzkoan, hamaika Bizkaian, bederatzia Nafarroan eta ba-na Bartzelona, Madril eta Valladoliden. Horien guztien artean 82 izenburu ar-gitaratu zituzten 2019an.

Oraindik 2019ko liburugintzaren az-terketa ez du argitaratu *Jakinek*, baina 2018an titulu gehien argitaratu zuten hamar argialetxe pribatu nagusien ze-rrendari erreparatu diogu, erreferentzia gisa.^[2] Haien kalkuluen arabera, nobe-dadeak zein berrargitalpenak kontuan hartuta, orotara 1.062 titulu argitaratu zituzten argialetxeok 2018an, aztertu-

tako ekoizpen osoaren ia erdia. Zerren-daren buruan Elkar argialetxea dago, 254 titulurekin, horietatik 87 direlarik nobedadeak, ekoizpen osoaren % 11,9. Bigarren argialetxe nagusia Edelvives-Ibaizabal dela dio Eizagirrek, ekoizpen osoaren % 9,1 osatzen duten 194 titulu-rekin –horietako 16 soilik berrargital-penak–. Zerrendako hurrengoek pisu txikiagoa dute, baina ez txikia, guztiek dute ekoizpen osoaren % 2,4 eta % 4,8 arteko tarte. Susaeta, Ikaslar, Erein, Santillana-Zubia, Ttartalo, Edebé-Gil-tza, Anaya-Haritz eta Ikasmina dira zerrenda osatzen dutenak.

Hainbat ondorio aipatzen ditu Eiza-girrek. Batetik, handienak ere aski txi-kiak direla, tituluen kopuruan, bederen. Bestetik, hamar argialetxetik seiren egoitza nagusia ez dagoela Euskal Herrian. Beherago ikusiko dugun bezala, euskarazko liburugintzan bereziki zati handia dagokio testuliburuaren eta haur eta gazte literaturako ekoizpenari, titu-luetan zein fakturazioan. Hain zuzen ere, horien argitalpenean jarduten du-te 2018ko argialetxe pribatu nagusie-nak izan zirenek. Joan Mari Torrealdai-k adierazten zuen kezka, Euskal Herrian egindako eta bertarako pentsatutako hezkuntza proiektuak pisua galtzen ari zirela, kontuan hartzekoa da. Bai-na zergatiari erreparatu behar zaio, eta gutxitan egiten da hori.

Hipotesi gisa planteatu daiteke, ziur aski erratuégi ibili gabe, askoz ere hobeto erantzun diezaiokeela merka-tuaren logikari Espainiako Estatuko hizkuntza desberdinetan testulibu-ruak argitaratzen dituen Edelvives gi-sako talde editorial handi batek Euskal Herrian kokatutako eta testuliburuak soilik euskaraz ekoitziko lituzkeen edozein enpresak baino euskarazko liburugintzaren industria-rako handia izanda ere.

Horrekin lotuta, beste ondorio in-teresgarri bat ere atera daiteke argi-taletxe nagusien taula horretatik, eta hori da Elkar konglomeratuaren ga-rrantzia. Egoitza Euskal Herrian duten argialetxe nagusietatik hiru dira Elkar Taldearen parte edo adar: Elkar bera,

Hipotesi gisa planteatu daiteke, ziur aski erratuégi ibili gabe, askoz ere hobeto erantzun diezaiokeela merkatuaren logikari Espainiako Estatuko hizkuntza desberdinetan testuliburuak argitaratzen dituen Edelvives gisako talde editorial handi batek Euskal Herrian kokatutako eta testuliburuak soilik euskaraz ekoitziko lituzkeen edozein enpresak baino

Ttarttalo, eta Ikaselkar (Ikastolen Elkartearena eta Elkar Fundazioarena dena). Beraz, batetik, merkatuaren zati handiena proportzioan sail gutxi batzuen, hezkuntza arautuko testuliburuaren eta haur eta gazte literatura-
ren, erabat mendekoa da. Era berean, errentagarrienak diren eremu horietan hoberen kokatzen direnak dira azpiegitura handien eta dibertsifikazio esanguratsuaren babes ekonomikoa duten argitaletxeak. Batzuk Euskal Herri mailakoak, Elkar eta Erein gisakoak, eta beste batzuk Espainiako Estatu mailakoak edo oraindik eta eskala handiago-
ko egituretan integratutakoak: esaterako, Ikasmina Grupo SMren zigilu bat da; Santillana, aldiz, Finlandiako argitalpen eta komunikazio talde handiena den Sanomak erosi zuen 2020an; Anaya argitaletxea Hachette multinazional erraldoiaren parte da 2004tik, zeina Lagardère arma eta komunikazio enpresen konglomeratuaren zati bat baino ez den.

2019ko datuen arabera, EAEn euskaraz zein beste hizkuntzetan argitaratzen duten 108 argitaletxe pribatuen artean 16 baino gutxiago dira enpresa talde edo holding bateko kide.^[3] Hala eta guztiz ere, datuetan ez da ageri ea enpresa horien ekoizpena ekoizpen osoaren zein zatiri dagokion. Orain arte ikusitakoarekin, hala ere, pentsa daiteke zatirik esanguratsuenak dagokiela enpresa horiei.

Euskarazko argitalpenen 2019ko txostenak^[4] lurralde batzuetako titulu gehien argitaratu dituzten argitaletxeak baino ez ditu ematen: Nafarroan Pamiela, Txalaparta, Igela eta Cenlit, Bartzelonan Vicens Vives, eta Madrilen Anaya, Susaeta eta Bruño. *Jakinek* argitaratutako 2018ko datuei helduz, ziur aski Elkar eta haren taldeko argitaletxeak leudeke Gipuzkoan titulu gehien argitaratutakoen artean, eta Ibaizabal eta Giltza, besteak beste, Bizkaikoen artean.

Argitaletxe pribatuek sorturiko enpleguari buruzko datuak ere ematen ditu 2019ko txostenak. Guztira, euskarazko liburuak argitaratzen dituzten

enpresa pribatuetan 292 lanpostu dau dela kalkulatzeko dute.^[5] Enpresa txikiak dira oro har, langile bat eta bost artean dituzte argitaletxeek. Batez besteko lanpostu kopuru handiena EAEko argitaletxeetan dago (51 enpresatan banatutako 214 lanpostu), eta bertakoak dira euskarazko liburuak argitaratzen dituzten enpresa gehienak ere. Espainiako Estatuko beste autonomia erkidegoetan ere badaude euskarazko liburuak argitaratzen dituzten argitaletxeak, 29, ikerketaren arabera, eta 55 lanpostu daude horietan guztira. Nafarroan batez besteko bera mantentzen da, baina argitaletxe askoz ere gutxiagorekin: zazpi enpresatan banatutako 13 lanpostu zeuden 2019an. Ipar Euskal Herriko bederatzi argitaletxeek lanpostu bana leukakete. Lanpostu horien nolakotasunari buruzko xehetasunik, ordea, ez daukagu, ez eta ea soilik euskarazko liburugintzari dagozkion lanetan jarduten duten langileok edo beste jardun batzuekin osatzen ote duten.

EKOIZPEN OSOA

Eusko Jaurlaritzak argitaratutako txostenaren arabera, euskarazko 1.847 titulu argitaratu ziren 2019an, horietatik 1.340 paperean.^[6] Orotara, euskarazko ia hiru milioi liburu ale inprimatu ziren. Titulu guztien gehiengoa, 815, Bizkaian kokatutako argitaletxeek plazaratu zituzten, 565 Gipuzkoan kokatutako argitaletxeek, 222 Madrilgo argitaletxeek, 105 Nafarroako argitaletxeek, 46 iparraldeko argitaletxeek, 23 Valentziako argitaletxeek, 12 Bartzelonako argitaletxeek eta 10 Arabako argitaletxeak.^[7] Konparaziorako, EAEn euskarazko 1.471 titulu argitaratu zirela dio barne merkataritza txostenak, eta hizkuntza guztietakoak kontuan hartuta, aldiz, 3.517.^[8] Aipagarria da urte hartan euskarazko libururen bat argitaratu zuten argitaletxeen artean % 34ak baizik ez zuela urteko katalogoaren % 75 baino gehiago euskaraz argitaratu, eta % 43ak, aldiz, % 25 baino gutxiago argitaratu zuen euskaraz.

Lau sail nagusitan bereizten ditu liburuak euskarazko argitalpenei bu-

ruzko txostenak: helduentzako fikzioa (urteko tituluen % 13,4) –eta horren barruan kokatzen ditu nobelak eta ipuin liburuak, poesia, antzerkia, kritika lanak eta saiakera literarioak–, haur eta gazte literatura (% 25,6), unibertsitatekoak ez diren testuliburuak eta material osagarriak (% 41,3), fikziozkoak ez diren testuak (% 15,7) –zientziak, gizarte-zientziak, ekonomia zientziak, zuzenbidea, erlijioa, liburu praktikoak, dibulgazioa eta hiztegiak–, eta horietatik kanpo geratzen diren bestelako liburuak, komikiak eta bestelakoak (% 4).^[9]

Ekoiztutako aleetan ere nabarmena da aldea. Argitaratutako liburu guztien 1.618.000 ale dagozkie unibertsitatekoak ez diren testuliburuak. Batez ere Lehen Hezkuntzako (678.000) eta DBHko (469.000) liburuei dagokie kopurua. Testuliburuak ez diren euskarazko liburuen ale gehien, ordea, haur eta gazte literatura sailean ekoizten dira: 745.000 ale 2019an. Hurrengo sailarekiko sekulako aldea dago, helduentzako fikzioa deritzon saileko 277.000 ale inprimatu ziren –190.000 nobela eta ipuin liburu, 32.000 poesia eta antzerki liburu eta 55.000 bestelako–, eta gainerako 238.000 aleak fikziozkoak ez diren testuei dagozkie.^[10]

Eusko Jaurlaritzak argitaratutako txostenaren arabera, euskarazko 1.847 titulu argitaratu ziren 2019an, horietatik 1.340 paperean. Orotara, euskarazko ia hiru milioi liburu ale inprimatu ziren

Azterketaren arabera, 2019an euskarazko liburuen salmentatik argitaletxeek lortutako fakturazioa 39.825.050 eurokoa izan zen. EAEko liburugintzaren fakturazio osoa, alderaketarako, 65.079.000 eurokoa izan zen (euskarazkoa horren % 57,1)

Argitaratutako izenburuen eta ekoitzitako aleen kopuruak hartuta, 2019an argitaratutako tituluen batez besteko tirada 2.226koa izan zen. Sailez sail aztertuz gero, batez besteko tiradarik txikiena Ipar Euskal Herriko poesia eta antzerki liburuei dagokie, izenburu bakoitzeko batez beste 272 ale inprimatu baitziren. Batez besteko tirada handiena, aldiz, EAEn ekoitzitako (txostenak ez du xeheago azaltzen datua) unibertsitatekoak ez diren testuliburuaren izenburuei dagokie: 3.600 ale izenburuko.^[11]

IRABAZIAK SAILKA

Azterketaren arabera, 2019an euskarazko liburuaren salmentatik argitaletxeek lortutako fakturazioa 39.825.050 eurokoa izan zen.^[12] EAEko liburugintzaren fakturazio osoa, alderaketarako, 65.079.000 eurokoa izan zen (euskarazkoa horren % 57,1).^[13] Euskarazko liburuaren merkaturatzetik eratorritako fakturazio osoaren % 75,2 (29.963.000 euro) unibertsitatekoak ez diren testuliburuei dagokie. Gainerako % 24,8tik, % 17,0 (6.779.000 euro) haur eta gazte literatura sailari dagokio, % 5,0 (2.005.000 euro) helduentzako fikzioari, % 2,1 (836.000 euro) fikziozkoak ez diren testuei eta % 0,6 (243.000 euro) bestelako argitalpenei.^[14]

Orotara, euskarazko liburuaren 2.674.922 ale saldu ziren 2019an. Ekoitzitako eta saldutako liburuaren arteko aldea 308.312 alekoa da, hau da, euskaraz argitaratutako liburuaren % 10,3 ez

zen saldu. Baina kontuan hartu behar da urte batean argitaratutako ale guztiak ez direla nahitaez urte horretan bertan saltzen. Euskarazko liburuaren batez besteko salneurria 14,9 eurokoa izan zen 2019an.^[15]

Fakturazioaz ari garela, interesgarria da Durangoko Azokaren fenomeno ere aztertzea. Izan ere, duen inpaktu ekonomikoa ez da nolanahikoa. 2019an eman zuen Gerediaga Elkar-teak, azokaren antolatzaileak, Siadecok 2018ko azokako datuekin egindako ikerketaren berri. Orotara, bisitariek 1.737 milioi euroko gastua egin zutela iragarri zuten eta horren % 60 erositako liburuei zegokiela. Horrez gain, azokako salmentek batez beste urte osoko fakturazioaren % 22 hartzen dutela argitzen zuen ikerketak.^[16] Ziur aski, liburugintzaren ekoizpeneko sail batzuen salmentaren zati handiagoa izango da beste batzuetakoa baino. Hau da, literatur lanen urteko salmenten zati garrantzitsuagoa izango da Durangoko Azokakoa testuliburuena baino. Izan ere, liburu guztien merkaturatze bideak kontuan hartuta, zatirik handiena liburu-dendei (% 38,7), eta enpresa eta erakundeei dagokie (% 29,4) –azken bide horren barruan dago ikastetxetako liburuaren salmenta–. Hurrengo, liburu-denden kateak leudeke (% 17,5), hipermerkatuak (% 7,3), beste bide batzuk –liburutegiak, kioskoak, liburu azokak– (% 5,1) gero eta klubak eta harpidetzak (% 2), azkenik.^[17]

Euskarazko liburugintzaren merkaturaren proportzioak alderatzeko Espainiako Estatuko beste hizkuntza gutxiagotu batzuetako datuei, Espainiako Estatuko datu orokorrei eta Frantziako Estatuko datu orokorrei erreparatuko diegu. Espainiako Editoreen Elkartearen Federazioak argitaratutako 2019ko liburuaren barne merkataritzaren txostenak katalanezko eta galizierazko liburugintzaren sektoreei buruzko zenbait datu ematen ditu, argitaratutako izenburuen, ekoitzitako aleen eta fakturazioari buruzkoak, besteak beste.^[18]

Txostenaren arabera, katalanaren kasuan, 11.040 titulu argitaratu ziren

Fakturazio osoaren % 75,2 (29.963.000 euro) unibertsitatekoak ez diren testuliburuei dagokie. Gainerako % 24,8tik, % 17,0 (6.779.000 euro) haur eta gazte literatura sailari dagokio, % 5,0 (2.005.000 euro) helduentzako fikzioari, % 2,1 (836.000 euro) fikziozkoak ez diren testuei eta % 0,6 (243.000 euro) bestelako argitalpenei

2019an eta 229,4 milioi euroko fakturazioa ekarri zuen liburuen salmentak. Fakturazioaren % 46 dagokie testuliburuei, % 21,3 helduentzako fikzioari (euskararen kasuan % 5), % 18,4 haur eta gazte literaturari (% 17,0, paretsu), % 13,3 fikziozkoak ez diren liburuei (euskaraz % 2,1), eta % 0,9 beste sailak.^[19]

Galizierazko 1.766 titulu argitaratu ziren 2019an, eta 16,1 milioi euroko fakturazioa ekarri zuten: % 34,2 dagokio haur eta gazte literaturari, % 32,8 testuliburuei, % 18,4 helduentzako fikzioari, % 13,9 fikziozkoak ez diren liburuei eta % 0,8 beste sailei.^[20]

Espainiako Estatutan gaztelaniaz eta beste hizkuntza batzuetan argitaratutako liburuen salmentatik 2.124,1 milioi euro fakturatu ziren (orotara, Espainiako Estatuan hizkuntza guztietan argitaratutako liburuen salmentak 2.400 milioiko fakturazioa ekarri zuen). Horren % 31,8 eta % 31,7 dagokie, hurrenez hurren, testuliburuei eta fikziozko ez diren liburuei, % 20,7 helduentzako fikzioari, % 12 haur eta gazte literaturari eta % 3,8 beste sail batzuetako liburuei.^[21]

Frantziako Estatuko argitalpenen azterketari ere errepara diezaioگون. Espainiako Estatuko liburugintzaren eta euskarazko liburugintzaren azterketan baliatutako sailkapena bera ez bada ere, pareka daitezke emaitzak. Orotara 2.806 milioi euro atara ziren 2019an liburuen salmentatik Frantziako Estatuan, eta orotara 456 milioi liburu ale saldu ziren. Orain arte erabili dugun sailkapena jarraituz, literatura sailak (helduentzako fikzioa sailaren parekoa) merkatuaren % 21,5eko zatia izan zuen 2019an, gazte literaturari (haurren eta gazte literatura sailaren parekoa) % 13,2 dagokio, testuliburu sailari % 14,6, giza eta gizarte-zientziak (% 14,3), liburu praktikoak (% 12,8), zientziak eta teknika (% 2,5), erlijioa (% 1,6), dokumentuak, gaurkotasuna eta saiakerak (% 3,8), hiztegiak eta entziklopediak (% 1), mapak eta atlasak (% 0,6) fikziozkoak ez diren liburuen kategorian sar genitzakeenak, faktu-

razio osoaren % 36,6 osatzen dute, eta orain arte «beste sail batzuk» kategoriaren barruan leudekeen komikiek eta arte-liburuek % 14,1 osatzen dute.^[22]

KONTSUMOA ETA LITERATUR MERKATUA

2017an Euskal Herri mailako ikerketa egin zuen Siadecok Elkar Taldearentzat.^[23] Tartean, irakurketa ohituren eta liburuen erosketari buruzko datuak bildu zituzten. Interesgarria da emaitza horiei erreparatzea ekoizpenaren beste aldean dagoenaz aritzeko, kontsumoaz.

Egindako inkestaren emaitzen arabera, euskal herritarren % 11k irakurtzen ditu euskarazko liburuak. Haien % 6k ohikotasunez eta % 5ek noizbehinka. Euskal herritarren laurdena baizik ez da euskalduna, eta horrek nabarmen baldintzatzen du datua, noski. Hala eta guztiz ere, Siadecoren ikerketan jasotako datuen arabera, euskaraz dakiten herritarren artean ere gutxiengoak irakurtzen ditu euskarazko liburuak, % 42k; euskaldunen % 22,9 da ohiko irakurlea eta % 19,4 noizbehinkako irakurle. Konparatzeko, irakurle euskaldunen % 62,9k erdarazko liburuak irakurtzen ditu, % 44,4k ohikotasunez eta % 18,5ek noizbehinka.

Euskal Herriko 16 urtetik gorako biztanleen % 70 lirateke irakurleak (azken sei hilabetean gutxienez liburu bat irakurri dutenak), eta % 58, aldiz, ohiko irakurleak eta % 12 noizbehinkakoak. 16-25 adin-tartekoek irakurtzen dute gehien, baina ikasketei loturiko irakurketek puze dute datua. Izan ere, aisialdirako euskarazko liburuen irakurleen ehunekoa % 15,1era jaisten da.

Siadecok emandako datuen arabera, beraz, Euskal Herrian milioi eta erdi lagun lirateke ohiko irakurleak orotara. Horietatik, euskarazko liburuen ohiko irakurleak 160.000 lirateke. Euskarazko idatzizko ekoizpenaren inguruan dagoen merkata 150.000 lagun bultan zedarritzen du ikerketak. Euskaraz dakitenen artean euskaraz ez irakurtzeko arrazoi nagusia horretarako erraztasun falta dela erantzun zuten galdekututakoek.

Euskal herritarren % 11k irakurtzen ditu euskarazko liburuak. Haien % 6k ohikotasunez eta % 5ek noizbehinka

Euskarazko irakurleen kopuru hipotetikoa eta haien nolokotasuna behin eta berrito aipatzen den zerbait da. Bernardo Atxagak zuzendutako Euskaltzaindiaren *Erlea* literatur aldizkariak «1.700en aldizkaria» leloa zeraman, esaterako. Adieraziz 1.700 irakurleko kopuru sendoa zuela euskal literaturak. Jakina, orain arte, literaturaz baino gehiago, liburugintzaz aritu gara, eta ikusi dugu nolako pisua duten literariotzat jo ohi ez diren testu-liburuek. Harkaitz Zubirik landu zuen euskal literaturaren irakurleen gaia sakonago 2013an.^[24] Atxagaren 1.700, Euskadiko Editoreen Elkarteak 2009an proiektatutako 41.000 eta Iban Zalduak 2012an aipatutako 10.000 irakurleak aipatzen ditu Zubirik.

Honako balizko ondorio hauetara heltzen da Zubiri, hainbat datu alderatuz eta irizpide propio batzuk ezarritz: 15.000-20.000 lirateke ohiko irakurle sutsuak (hau da, urtean 12 liburutik gora irakurriko luketenak); 40.000 lirateke ohiko irakurle moderatuak (urtean 5-12 liburu); eta 100.000-150.000, aldiz, tartekako irakurleak.

ONDORIO BATZUK

Eusko Jaurlaritzaren txostenean aipatzen denez, 2013tik aurrerako joerak indarrean jarraitzen dute oraindik. Hau da, handia da oraindik ere euskarazko liburugintzak haur eta gazte literatura-erikiko eta unibertsitatekoak ez diren testuliburuekiko duen mendekotasuna.^[25] Horrez gain, lurraldeka alderatuta, argia da Gipuzkoa eta Bizkaia direla euskarazko liburugintzaren merkatuaren erdigunea, euskal hiztunen gehiengo ere bertan baitago kontzentratuta. Badirudi, beraz, batetik, euskarazko liburugintzaren merkata mugatuta eta harrapatuta dagoela. Pintza hori ezin agerikoagoa da haur eta gazte literatura saileko liburuen salmentetatik helduentzako liburuen salmentara dagoen aldean. Bidean galtzen doaz euskal irakurleak, hezkuntza aratuaren esferatik urrundu ahala.

Euskarazko liburugintzaren hastapenetatik bide luzea egin du sektoreak

industria gisa, orduko hartan harpidetzen bidez funtzionatzen baitzuten argitaletxe gehienek. Baina badirudi egungo egoeran gailur batzuk jotzen ari dela, muga batzuk ezin baititu gainditu. Euskarazko liburuen ekoizpenak (zer esanik ez euskarazko literatura liburuen ekoizpenak) bere horretan ahalmen oso urria dauka balioaren errealizaziorako eta horretarako beharrezkoa den modernizazioa aurrera eramateko. Urteetan zehar behin eta berriz aipatzen den ahulezietako bat da sektorearen atomizazioa, batez ere literatur lanen ekoizpenaz ari garelarik. Profesionalizazioa eta normalizazioa aspalditik datozen helburuak dira. Egun, ordea, zirrikitu gutxi ditu sektoreak, eta azken urteetako aurre-rapausoek merkatua zabaltzen ez bada eman dezakeena laster agortuko dutela dirudite. Enpresa txiki eta espezializatuak daude batetik, eta enpresa multzo dibertsifikatuak bestetik. Lehenengoei batez ere dirulaguntza publikoei esker mantentzen dute euren ekoizpena. Era berean, euskara hutseko jarduna duten bigarrenen jarduna ere erruz baldintzatzen dute instituzio publikoetatik egiten diren politikek. Hala ere, eta haur eta gazte literaturan zein testuliburuaren merkatuan handienetarikoa diren argitaletxeen gehiengoak erakusten duenez, multinazionalen adar baten adar are txikiagoa baizik ez dira euskarazko liburugintzaren zati handi baten jabe, eta horientzat euskara ez da merkatu zati berezitu bat besterik. Horregatik, Torrealdairenen euskal curriculumaren inguruko kezkatik harago pausatu beharko genuke begirada. Hain zuzen ere, euskarazko liburugintzako beste sektore batzuk errentagarriagoak bilakatu ahala orokortu daitekeen joera da.

Irakurle potentzialen zifra hori, oso eskuzabal jardunda 150.000 inguruan koka daitekeena, erakusgarria da. Batez ere euskaldunek euskaraz irakurtzeko duten zailtasunak ezaugarritzen du muga hori, eta irakurlego hori multzo zehatz batzuetara mugatzen da. Literaturaren kasuan agerikoa da Durangoko Azokak duen eragina (li-

burugintzaren fakturazio osoaren zati hain txikia izanik). Arnasgune bat da argitaletxe askorentzat, eta urteko argitalpen plangintzak erabat baldintzatzen ditu. Durangoren ispilu bat (edo batzuk) sortzea ere askoren buruan egon da, hau da, azokaren efektua urtean zehar zabaltzea. Auzia da ea badagoen egiaz horrenbeste irakurle, eta ea gaur egun dagoeneko ez ote dagoen gainproduktziorik.

Nolabaiteko egoera artifizia horren erakusgarrietako bat da, baita ere, berrargitalpenen kopuru urria. Beste hizkuntza batzuetan ohikoak diren berrargitalpenak, poltsikoko edizio gisa, esaterako, kasik ez dira existitzen euskal literaturan. Gehien berreditatzen diren liburuak hezkuntza arautuko nahitaezko irakurketen zerrendetara heltzea lortzen dutenak dira. Zer esan nahi du horrek? Ez dagoela liburu zaharrentzako irakurle berririk?

Argitalpen politikekin lotutako beste auzi bat, eta bat baino gehiago kezkatu izan duena, zera da, nola nazioarteko literatura komertziala euskarara apenas itzultzen den. Azken urteotan ari gara ikusten horri buelta emateko ahalegin batzuk, baina ez da batere joera orokortua. Horretarako arrazoietako bat izan daiteke ez dela merkatu bideragarri gisa ikusten: euskaraz irakurtzeko ohiturarik ez dagoenez –eta are gutxiago euskarara ekarritako lanak– inguruko beste hizkuntzetan irakurtzen dira nazioarteko liburu komertzialak, eta, beraz, euskarazkoen erosle potentzialen kopurua are baxuagoa da. Baina sorgin gurpil baten hasiera izan daiteke hori.

Euskaldunok euskaraz gehiago irakurtzea lortuz gero, edo, batez ere, euskaldun gehiagok euskaraz irakurtzea lortuz gero, nabarmen handituko litzateke merkatua, esaterako. Koxka hor dago, ordea, nola egiten da hori? Nahikoa al da, Siadecok egindako ikerketaren emaitzen berri ematean Elkar Fundazioaren izenean Joxe Mari Sorsek esandakoa, «liburugintzaren sektorearen eta administrazioaren artean egiteko euskal ekoizpena gizarteratze-

Euskal Herriko diglosia-egoera pentsamendu burgesak proiektatzen duena baino askoz ere sakonagoa da: euskara suntsituta dago hizkuntza ekonomiko gisa gizarteko masa zabalengan eta fakzio politiko burgesen borondatearen arabera irauten du bizirik, batik bat modurik errazenean merkantilizatu daitekeen eremuetan

ko politika eraginkorrakoak pentsatzea eta lantzea»?^[26]

Hain zuzen ere, ikerketaren emaitzetan agertzen den bigarren punturekin ez da argi ezkontzen ideia hori: «Euskaldunen % 42ak esaten du euskaraz ez irakurtzeko arrazoi nagusia erraztasun falta dela. Horrek, zoritxarrez, agerian uzten du euskaldunen ia erdiaren hizkuntza gaitasuna, kultura eta bizi hizkuntza nagusia ez dela euskara, euskararen gutxitasun egoera. Beraz, defizit inportante bat dugu hor».^[27] Eta nola egiten zaio defizit horri aurre? Euskara nolabait errentagarritasun kapitalistari erantzuteko moduan behingoz eta modu eraginkorrean xertatuz? Errentagarritasun kapitalistaren logikatik batere ateratzen ez den industria kultural propio eta bertako bat sustatuz?

Euskal Herriko diglosia-egoera pentsamendu burgesak proiektatzen duena baino askoz ere sakonagoa da: euskara

suntsituta dago hizkuntza ekonomiko gisa gizarteko masa zabalengan eta fakzio politiko burgesen borondatearen arabera irauten du bizirik, batik bat modurik errazenean merkantilizatu daitekeen eremuetan. Alegia, bizimodu kapitalista garaikidean sustraituta dauden hizkuntzak, bizitza sozialaren alderdi guztietarako balio digutenak, gaztelania eta frantsesa dira egun, eta euskarak kostata eusten dio bere lekuari. Ondorioz, literatur industriak eta liburugintzak dituzten auziek euskararen arazo sozialean dituzte beren oinarriak eta arazo horixe gainditzetik pasatzen da haien konponbidea ere. Ez da nahikoa instituzio burgesen parte-hartze kuotak handi daitezen eskatzea edo literaturagileen lana «duindu» beharraren aldarri abstraktuak egitea: literaturaren legeak ere, egun, merkatuak ipintzen ditu, eta ez dugu bakerik izango hura forma sozial gisa gainditu ezean. /

Literaturaren legeak ere, egun, merkatuak ipintzen ditu, eta ez dugu bakerik izango hura forma sozial gisa gainditu ezean

OHARRAK

1 Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. Eusko Jaurlaritza (2021)

2 Eizagirre Gesalaga, Xabier. 2021. «Euskal liburugintza 2018». *Jakin*, 241.

3. Euskal Autonomia Erkidegoko argitalpenei buruzko XXV. txostena. 2019ko barne merkataritza. Eusko Jaurlaritza (2021)

4. Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. 3. taula

5. Ibid 33. taula

6. Ibid. 4. taula

7. Ibid. 3. taula

8. Euskal Autonomia Erkidegoko argitalpenei buruzko XXV. txostena. 3. taula

9. Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. 8. taula

10. Ibid. 10. taula

11. Ibid. 12. taula

12. Ibid. 18. taula

13. Euskal Autonomia Erkidegoko argitalpenei buruzko XXV. txostena. 22. taula

14. Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. 18. taula

15. Ibid. 22. taula

16. «Sei milioi euroan kuantifikatu dute Durangoren eragin ekonomikoa». Berria.eus (2019/12/10)

17. Ibid. 21. taula

18. Comercio Interior del Libro en España 2019. Federación de Gremios de Editores de España (2021)

19. Ibid. 83. taula

20. Ibid.

21. Ibid.

22. Les Chiffres de l'Édition 2019-2020 Synthèse. SNE

23. Euskal Herriko biztanleen irakurketa eta musika ohituren merkatu ikerketa 2017. Elkar eta Siadeco

24. Zubiri Esnaola, Harkaitz. 2013. «Euskal literaturaren irakurleak zenbat eta nolakoak diren aztergai». *Uztaro*, 87, 51-68.

25. Euskarazko argitalpenei buruzko XV. txostena 2019. 59. orrialdea

26. «Euskal Herriko biztanleen irakurketa eta musika ohiturak aztertu ditu Elkar Fundazioak, Siadeco Ikerketa Elkartearen eskutik». Elkar. 2018/03/14

27. Ibid.

FAXISMOA ETA ESPAINIAKO ESTATUA (1922-1939)

Testua
Carmen Parejo

Definitzen zaila den kontzeptu bat izatekotan, hori «faxismo» kontzeptua da. Denok hartu dugu horren inguruko hitzaldiren batean parte, non kontzeptu hori definitzen saiatzen eman dugun sakonagoa den eztabaida bat emateko aurreikusita zegoen denbora-tartea. Egiari zor, «benetako» faxismoa 1922ko Erromarako Martxaren ondoren Italian gertatu zena baino ez da. Hala ere, joera handia dago faxismotzat hartzeko antzeko ezaugarriak dituzten eta munduko hainbat lekutan gertatu diren Italiako faxismoan inspiratutako beste prozesu batzuk.

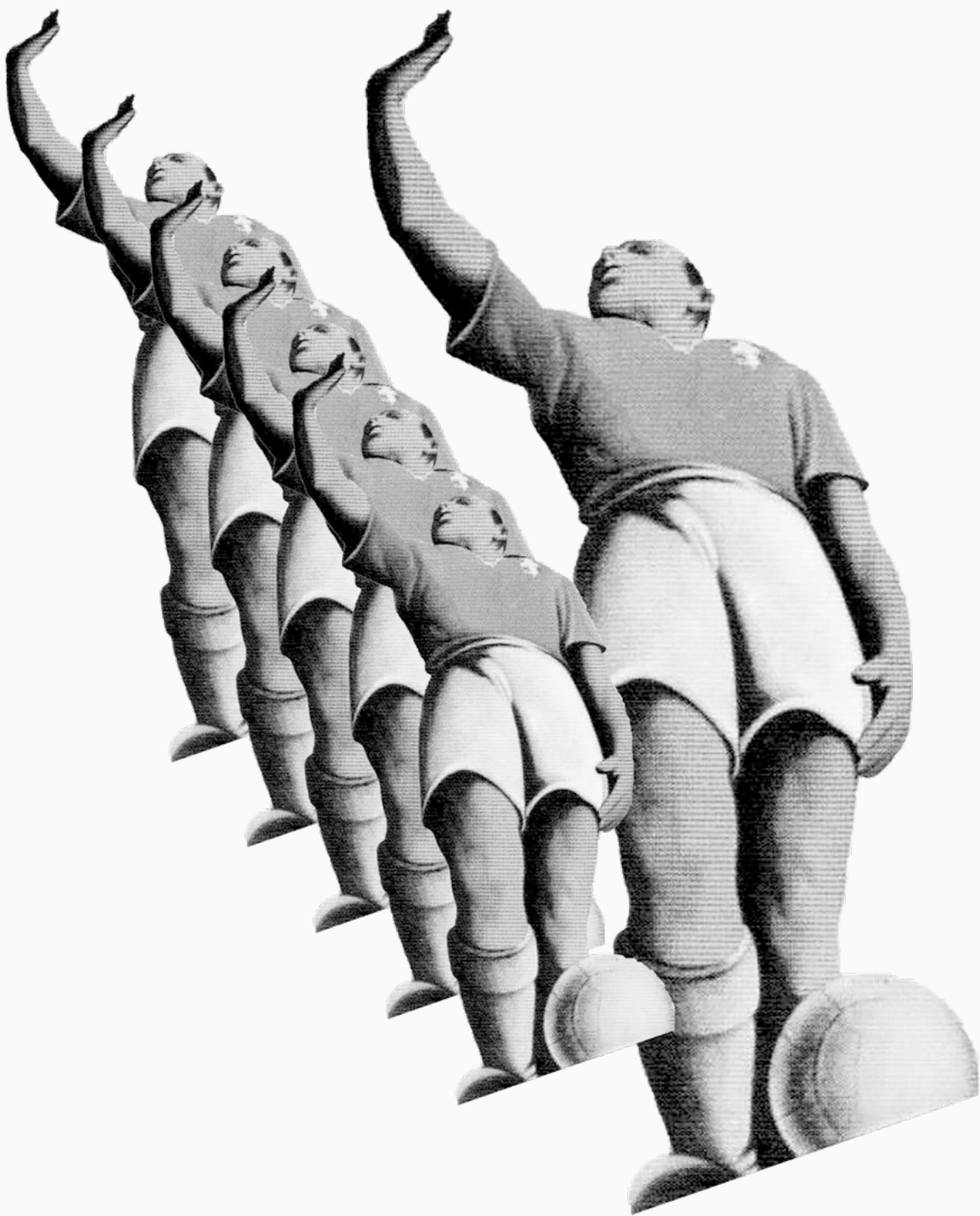
XX. mendearen lehen erdian Europako hainbat herrialdetan nolabaiteko izaera faxista izateagatik identifikatu diren zenbait prozesu gertatu ziren. Testuinguruari eta ideologiari lotutako zenbait elementu fenomeno bateratzen eta azaltzen dute.

Garai hartako Europako testuinguru politiko, sozial eta ekonomikoa, Lehen Mundu Gerra moduan ezagutzen den 1914ko gerra interinperialistak eta, aldi berean, 1917ko Errusiako Iraultzak eta langile mugimenduaren, mugimendu komunistaren eta proiektu sozial eta aurrerakoien gorakadak baldintzatu zuten. Kolapso kapitalistaren ondorio zuzena zen beste elementu garrantzitsu bat 1929ko *kraxa*

izenekoa da, aspaldi iragarritako krisi baten bidearen amaiera besterik izan ez zena.

Faxistatzat jo ditzakegun mugimenduen artean, badira elementu komun batzuk: horietako bat konspirazio-teoriarako joera izatea da. Krisi-egoera baten aurrean, kontakizun manikeo eta simple bat asmatu edo birsortzen dute, egoera hori ulertzeko ezintasunari erantzun azkar bat emateko. Esan daiteke judu-masoniko-komunista konspirazio-teoria horren adibide garbia dela. Bestalde, emozionalak dira. Beren ideiak lausoak dira, eta esloganak sendoak. Azkenik, idealismo sendo batek ezaugarritzen ditu denak, eta hori, besteak beste, aberriaren ideia interpretatzeko moduan islatzen da. Aberria Jainkoaren ideia baten modukoa da, teologia bat, non aberriak herria sortzen duen, eta ez alderantziz. Era berean, iragan urrun bat idealizatzeko joera dute, eta iragan hori harreman mistiko horretara batuko den elementu bat gehiago litzateke. Zentzu horretan, militante faxistek debozio ia erlijiosoa erakusten dute, eta horrek lagundu egiten die muturreko indarkeria-adierazpenei.

Faxismoa ideia lauso eta erabat emozionalen erreakzioa denez, hainbat herrialdetan erreproduzitu daiteke, nahiz eta batetik bestera ezberdinta-

sun argiak egon. Haren etsaiak ideologia eraldatzaileak izango dira beti, hala nola komunismoa, anarkismoa edo sozialismoa. Era berean, *statu quo*a zalantzan jartzen ari den eta aurrerapen edo progresismo-zantzu oro gertatzen ari den edozein krisi-egoeratan hazten da, edo, besterik gabe, testuinguru horretan gerta daitekeen aldaketa aurre-rakoireren baten mehatxuak bultzatuta.

Faxismoari aurre egiteko modurik onenak, bezaraz, arrazionaltasuna eta errealitate zehatzaren azterketa materialista dira.

Faxismoari aurre egiteko modurik onenak arrazionaltasuna eta errealitate zehatzaren azterketa materialista dira

AURREKARIAK

1922ko urrian Erromarako Martxa egin zen Italian, Benito Mussolini buru zela. Gertaera historiko horrek oihartzun mediatiko handia izan zuen nazioartean, baita Espainiako Estatuaren testuinguruan ere. Horri dagokionez, *ABC* egunkari kontserbadorean argitaratutako hainbat artikulua nabarmentzen dira; horietan, Mussoliniren «balentriak» goraiatzearaz gain, Espainian gauza bera lortzen saiatzeko deia zabaltzen da.

Ildo horri jarraikiz, Rafael Sánchez Mazasek, garai hartan *ABC*ren Erromako korrespondentsal lanetan ziharduenak, honela deskribatu zuen gertatutakoa: «Zaldiz egindako iraultza bat, iraultza atsegin bat, herriaren iraultza aristokratiko bat –ez masena–, odolgabea eta dotorea». Haratago joatera ere ausartzen zen, faxista italiarren biolentziarekin umorea egiten saiatuz: «Jipoitu dute, komedia bateko pertsonaia baten moduan, umore txarreko sozialistaren bat».

Baina ez zen bakararra izan. Jose María Salaverria, garaiko zenbait hedabide kontserbadoretan zebileena, are urrunago joan zen, eta hainbat idatzitan Italiako esperientzia faxista Espainiako Estatura eramateko aukera aipatu zuen. Honela aztertu zuen Salaverriak «arazoa»: «Gerrak Espainiari zenbait bizio utzi dizkio; gastatzeko eta neurririk gabe jokatzeko ohitura eta nazionalismo erregionalistaren harrotasun are handiagoa, gerraren irabazi handienak nazionalismo separatistaren bi foku nagusietan gelditu baitira: Bartzelonan eta Bilbon».

ABC egunkariak faxismoaren apologian zentratu zuen kutsu antikomunista eta antiparlamentarista nabarmena zuen bere diskurtsoa, baina Ortega y Gasset filosofoak sortutako *El Sol* egunkaria ere ez zen atzean geratu. *El Solek* jarrera anbigua hartu zuen, aldi berean eman baitziren ahotsa Ramiro de Maezturi –faxismo italiarraren zale sutsua– eta Luis Araquistáini –faxismoaren kritika zuzena egiten duen kazetari sozialista–. Anbigutasun hori, azken finean, iritzi publikoa marxismoa eta faxismoa parekatzearen alde jartzeko modu bat baino ez zen.

Lehen etapa honetan, langileen prentsan faxismoaren aurrerapausoei egindako kritikak oso lotsatiak ziren; denborarekin, dena den, protagonismoa irabazi zuten.

TESTUINGURU POLITIKO ETA SOZIALA

1922an Berrezarkuntzaren erregimenaren krisia puri-purian zegoen Espainian. Kuba, Puerto Rico eta Filipinak koloniak galdu ondoren –98ko hondamendia izenez ezaguna–, Afrikako iparraldean gerra koloniala areagotu zen. Gerra horrek ez zuen gizartearen gehiengoaren onespenez izan, eta askok Kubako gerrak ohorea kaltetu zion armadaren aldebakarreko ekintza moduan ulertu zuten. Gizarte mailan, biztanleria pobretuta zegoen, eta gerrako urte jarraituek eragin zuzena izan zuten gazteengan, eta beste aukerarik gabe, paria gisa bizi ziren lurraldean zehar. Ramon del Valle-Inclánek garai hori bere esperpentoan islatu zuen, Espainiako armadaren irudiak une horretan zuen une txarra eta gerra kolonialen ondorio sozialak berariaz aztertzen zituen *Martes de Carnaval* lanean.

Langileen mugimenduak indar handiz egiten zuen aurrera, batez ere gune industrializatuenetan. Azpimarratzekoa da Bartzelona hiriko industria-gerrikoa. Hain justu, bertan gertatu zen etapa horretako eztanda sozial garrantzitsuenetakoa bat: 1909ko Aste Tragikoa. Baina ez zen bakararra izan. 1917an iraultza sobietarraren garaipenaren ondoren, jurnalariek lurra hartu zuten Andaluziako eremuan; garai hori Hirurteko Boltxebike izenez ezagutzen da. Aldi berean, burgesiak sindikalisten aurkako ehiza zuzena hasi zuen, eta Eduardo Mendozak «Savolta kasuari buruzko egia» (jatorrizkoan: *La verdad sobre el caso Savolta*) eleberri ezagunean islatu zuen Bartzelonako «pistolerismoa».

Krisi politiko, ekonomiko, sozial eta militarrek eta langile-mugimenduaren gorakadak Espainiako Estatuaren lehen proiektu protofaxista abiatzera eramanean zuen: Primo de Riveraren diktadura.

Nabarmentzekoa da garaiko intelektualeen sektore batzuek diktadura babestu zutela, krisia bera bideratzeko irtenbide moduan ulertzen baitzuten. Alfontso XIII. erregeak Miguel Primo de Riverari «Mussolini espainiarra» deituko zion. Nolabait, Erromako Martxaren ondoren komunikabide jakin batzuek transmititzen zituzten ideiek pentsarazi zuten arazoak bideratzeko modua faxismo moduko bat inportatzea zela, eta, azkenean, inposatutako zerbait zela zirudien, testuinguruari emandako benetako erantzun natural bat baino gehiago.

Egia esan, ezberdintasun nabariak daude Miguel Primo de Riveraren eta Benito Mussoliniren artean. Hasteko, bakoitzaren jatorri soziala guztiz kontrakoa da. Mussolini errementari eta irakasle baten semea zen, eta Miguel Primo de Rivera armadari lotutako Jerezeko lur-jabeen aristokrazia-

koa zen. Era berean, italiarrak karisma handia zuen, eta Primo de Riverak, berriz, ez zuen inoiz masa mugimendurik gidatu, eta are gutxiago *alkandora beltzen* parekorik. Bi kasuetan, Italiako eta Espainiako monarkien babesa zuten, baita burgesiarena ere. Izan ere, burgesiak sentitzen zuen Europako gerraostetik eta langile-mugimenduaren gorakadatik eta, zehazki, Errusiako Iraultzaren ondoren sozialismoak izan zuen arrakastatik eratorritako kontraesanen eta klase-borrokaren larritasunaren konponbidea izan zitezkeela.

Nahiz eta ezin den, esan dugun bezala, 1923tik 1930era bitarteko diktadura-aldia Italiako mugimendu faxistarekin alderatu, kontuan izan behar dugu nola saiatu zen haren isla izaten, eta nola jo daitekeen gertakari hori Espainiako faxismoaren aurrekari moduan.

Diktaduraren esperimentuaren porrotak bide eman zion *dictablanda* moduan ezagutu zenari, eta ondoren, 1931ko apirilaren 14an, II. Errepublikaren aldarrikapenari. Errepublikak, aurreko etapan gertatu ez zen bezala, aurreko krisi-egoera eragin zuten gai nagusien inguruko eztabaida eragin zuen. Hauek ziren gai nagusi horiek: nazio-auzia –autonomia estatutuen sorrera daukagu hemen–, muturreko ezberdintasun sozialak –erreforma fiskalak babestuz–, lurraren banaketa, analfabetismoaren aurkako borroka edo hezkuntzan Elizak zuen era-

bateko nagusitasuna, besteak beste.

Testuinguru horretan sortu ziren mugimendu antolatu, eraginkor eta argiki faxistak Espainiako Estatuan. Bi nabarmentzen dira guztien gainetik: Ofentsiba Nazional-Sindikalisten Batzordeak (JONS) eta Espainiako Falangea.

JONS 1931tik 1934ra arte aritu zen. Buruzagi nagusiak Ramiro Ledesma Ramos eta Onésimo Redondo ziren, eta azken horrek lotura zuen Ekintza Katoliko izeneko erakundearekin. Ledesmak indarkeria modu sistematikoan erabiltzea helburu duen gida bat idatzi eta artikulatu zuen. Horren jomuga nagusia Errepublika garaian kaosa bermatzea zen. Antolakunde horren biktimak, batez ere, ezker politikoarekin identifikatutako erakundeak ziren.

1933ko urriaren 29an, José Antonio Primo de Riverak, Miguel Primo de Riveraren semeak, Falange Espainola sortu zuen. Erakunde horretako beste kide aipagarri bat Rafael Sánchez Mazas izan zen, 1922an Mussoliniren Erromarako Martxaren loriak abesten zituen ABCko kronista hura.

Bi erakundeek bat egin zuten 1934an, eta horrekin hasiera eman zioten 1931n Errepublikaren aldarrikapenarekin hasitako prozesuaren aurkako erasoaldi gogor bati, eta, batez ere, aurre egin zioten prozesu horrek irekitzen zuen aldaketarako aukerari.

FAXISMOA ETA KLASA SOZIALAK

Italian ez bezala, Espainiako Estatuan mugimendu horiek izaera elitista eta burgesa izan zuten nabarmen. Hala ere, langileak kausa faxistara erakartzen saiatzea zen intentzioa. XX. mendeko 20ko hamarkadan, ideologia faxistako bi aldizkari sortu ziren, langileen artean banatzen zirenak: *La Palabra* eta *Camisa Negra*.

Klase-borrokari dagokionez, mugimendu horien postulatua interklasismoa zen, hau da, nola-bait, sindikalismo bertikalaren bidez klase sozialak gainditzeko ideia transmititu zuten. Posizio horrek, kontserbadurismoaren eta *statu quo*-aren defentsa-

rekin batera, klase dominatzailearen defentsa dakar ezinbestean, hau da, burgesiarena.

Bertolucciren *Novecento* filma parafraseatuz, patroiek sorrarazi zituzten faxistak, eta zentzu batean, hala da. Mugimendu horiek, kasu batzuetan beren buruari «antikapitalista» ere deitzen ziotenak, langile-klasearen eta mugimendu aurrerakoi eta iraultzaileen aurrera pausoak ekiditeko balio izan zuten behin eta berriz, eta beraz, burgesiaren beharrezko sostengu gisa jokatu zuten. Eta ikusi besterik ez dago burgesiak nola erantzun zuen haiek finantzaturako edo, besterik gabe, haiei bidea egiten utzita.

Espainiaren kasua paradigmaticoa da faxismoaren eta kapital handiaren interesen defentsaren arteko harremanari dagokionez.

**Mugimendu horiek, kasu
batzuetan beren buruari
«antikapitalista» ere deitzen
ziotenak, langile-klasearen
eta mugimendu aurrerakoi
eta iraultzaileen aurrera
pausoak ekiditeko balio izan
zuten behin eta berriz, eta
beraz, burgesiaren beharrezko
sostengu gisa jokatu zuten**

1936KO ESTATU-KOLPE FAXISTA ETA ALTXAMENDU BURGESA

1936ko uztailaren 18an errepublikaren aurkako estatu-kolpea gertatu zen. Hainbat indar erreakzionariok parte hartu zuten kolpe horretan, eta batez ere, Espainiako Estatuko eta beste herrialde batzuetako kapital handiak finantzatu zuen.

Gerratik bizirik atera ziren askok diotenez, ez zen harritzekoa, batez ere herri txikietan, indar falangistak armada kolpistaren beraren aurrekari gisa iristea. Horrela dokumentatzen da, kasu askotan, armada kolpistaren —izendapen okerreaz «nazional» deitua— etorrera nolabaiteko pozez ikusi zutela aurreko egoeraren aldean. Talde faxistak krudelkeriagatik, emakumeak bortxatzeagatik eta muturreko indarkeriagatik nabarmendu ziren gerran. Hori ez zen kasualitatez gertatu, kolpisten estrategiaren parte zen: izua erabiltzea gerrarako arma gisa.

Frankismoaren eta faxismoaren arteko harremana agerikoa da; hain bistakoa ez dena, edo, nolabait, ezkutatzeko joera dagoena, estatu-kolpearen eta ondorengo diktaduraren eta kapitalistek beren

kapitalak bermatzeko zuten beharraren arteko harremana da.

Errepublikaren erreformak lurraren banaketan eta zerga-erreforma sakon batean oinarritu ziren, eta bost urtean kapitalaren eta lanaren errentak berdindu egin ziren BPGan. Hori izan zen burgesia handiak kolpean izan zuen paperaren funtsezko elementuetako bat.

Juan March bankaria da 36ko estatu-kolpearen, kapital handiaren eta talde faxisten arteko harremana azaltzen duen funtsezko figuretako bat.

XX. mendearen hasieran, Juan March Balear Uharteetako kontrabandista bat baino ez zen, azpijoko zalantzaragari batzuen bidez botere politikoa eta soziala irabazten jakin zuena. Lehen Mundu Gerran Ingalaterrarekin gatazka diplomatiko bat izan zuen, Austriako urpeko ontziak hornitzen parte hartu zuelako. Handik gutxira, gainera, bere arerioa zen Rafael Garau kontrabandistaren hilketatik ikertu zuten. Dena den, horrek ez zion eragotzi Primo de Riveraren diktaduran «elkarrekiko babes» akordioa sinatzea diktadorearekin, eta

horrek ahalbidetu zion 1926an Banca March bankua sortzea. Francés Cambok, Kataluniako Liga Erregionalistako politikariak, Mediterraneoko azken pirata handia zela esan zuen March Primo de Riveraren gobernuaren babestua zela argitara atera zenean; izan ere, aldi berean, armak eta munizioak saltzen zizkion Rif eskualdeko Abd el-Krim buruzagiari, zeina Espainiaren aurka borrokan ari zen haren lurraldean.

Errepublikaren aldarrikapenarekin, bere jarduera irregularrei buruzko ikerketa-prozesu bat jarri zen martxan. Jaime Carnerrek, lehen kabine- te errepublikarreko Ogasun ministroak, honako hau esan zuen hitzaldi gogoangarri batean: «Edo Errepublikak March menderatuko du, edo Marchek Errepublika menderatuko du». Azkenean, atxilotu egin zuten, eta kontrabandoa eta diktadurarekin kolaboratzea leporatu zioten. Ihes egin eta Parisera joan zen, eta 1936ko estatu-kolpearen finantzatzaile nagusia izan zen.

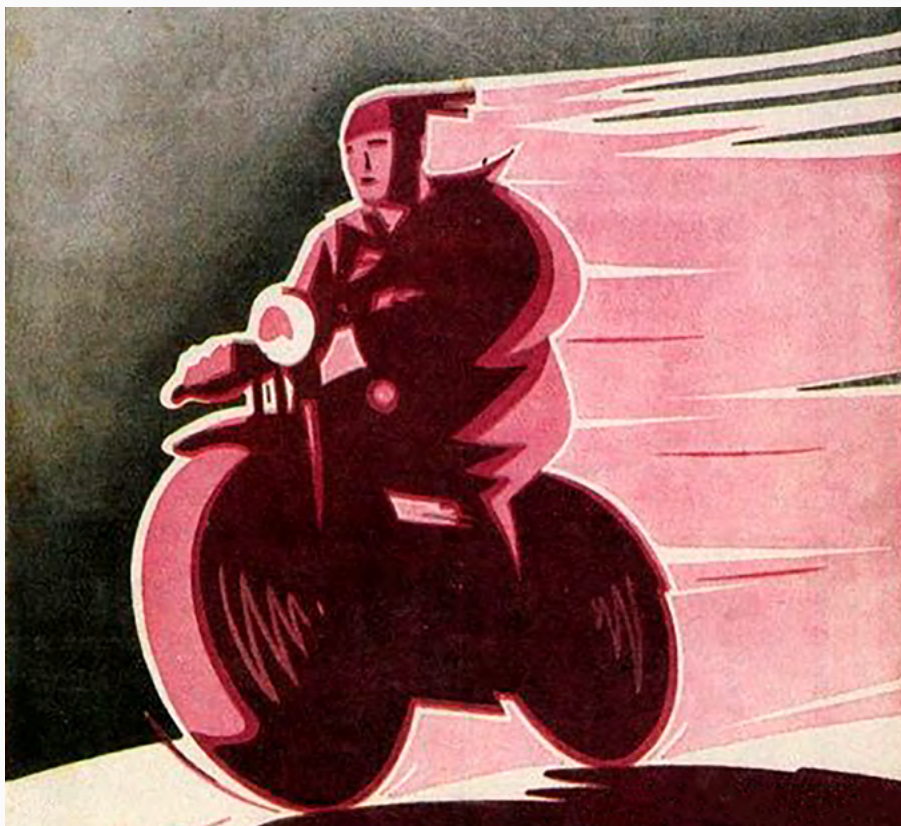
Juan Marchek Falangerekin zuen harremana, berriz, bitxia da. 1934an, José Antonio Primo de

Riverak adierazi zuen Falangearen Gobernuaren lehenengo ekintzetako bat «Juan March aberats kontrabandista urkatzea» izango zela; 1936ra- ko, ordea, kontrabandista Falangearen finantzatzaile nagusietako bat zen, diktadorearen beraren oniritziarekin.

Beste behin ere, agerian gelditzen da talde faxisten ustezko «antikapitalismoaren» eta kapital handiarekin izan ohi duten harreman onaren arteko ageriko kontraesana.

Egia esan, frankismoa amalgama ideologiko handia izan zen, bereziki antikomunismoa eta krisian zegoen *status quo*aren sostenguaren defentsa elkartu baitziren. Horrela, kapitalistak, katolikoak, karlistak eta, jakina, talde faxistak batu ziren, zeinak, bereziki hasieran, borroka-talde garrantzitsua izan ziren.

Diktaduran zehar, gero eta leku gutxiago utzi zitzairen. Hala ere, beren planteamendu ideologikoak erabakigarriak izan ziren pentsamendu nazional-katolikoa eta erregimenaren oinarritzko printzipioak eraikitzeko.

**Burgesiak ez du arazorik faxistak
borroka-talde gisa erabiltzeko,
krisian dagoen gizarte batean bere
interesak inposatu nahi dituenean**

Espainia «unidad de destino en lo universal» gisa, hots, «patuak elkartutako batasun unibertsal» gisa ikustea, erregimen frankistak tesi falangistetatik hartutako ideia da. Hasieran esan dugun bezala, aberriaren ideia, mugimendu faxistarentzat, printzipio metafisikoetan oinarritzen da eta mito baten eraikuntzan birsortzen da. Garai horretan aldarrikatu zen nagusia Espainiako Inperioaren mitoa da. Ramiro de Maeztu falangista nabarmendu zen mito honen sorreran 30eko hamarkadatik aurrera.

1931n, Arrazaren Eguneke ospakizuna erabili zuen Maeztuk «Hispanitatea» (jatorrizkoan: «La Hispanidad») izeneko artikulua argitaratzeko aitzakia moduan, nahiz eta egun horrek ordura arte esangura berezirik ez izan herrialde gaztelaniadunetan. *Acción Española* hedabide erreakzionarioan argitaratu zen, Juan Marchen finantzaketarekin, eta mitoa birsortzeko oinarritzko premisak ezarri zituen eta pentsamendu nazional-katolikoaren funtsezko zutabe bilakatu zen.

Bi dira ezagutzaren teoria nagusiak: idealista eta materialista. Lehenengoak ideiak errealtatea sortzen duela argudiatzen du; bigarrenak, aldiz, errealtatearen gaineko esperientziak eraikitzen dituela ideiak. Maeztuk, bere idazkian, errealtate zehatzaren azterketa idealista egiteaz gain, idealismoaren eta materialismoaren arteko eztabaida filosofiko hori bere planteamenduaren tesi nagusi bihurtzen du. Horrela, «Hispanitatea» artikulua katolizismo politikoaren eta monarkiaren ideien bidez islatzen da hori; hain justu, ideia horiek Frantziako Iraultzako printzipioetan —laikotasuna edo Entziklopedia, esaterako— adierazten den basakeriak suntsitutako iragan bateko elementu gisa agertzen dira. Idazle erreakzionarioaren aburuz, «hispanitatearen» gain-beheraren errudun nagusia arrazionalismo deituri-ko «zorigaitza» izan zen, besteak beste, Rousseau —eta Karl Marxen— gisako idazleek ekarri zutena.

Ikus dezakegunez, hor agerian gelditu zen inspirazio faxistaren beharrezko mitoa, nazio-eraikuntza erreakzionario eta idealista oso bati bide eman ziona. «Nazio-eraikuntza» hori —XX. mende hasierako Espainiako mugimendu faxistetan presente egon zen— frankismoaren euskarri ideologikoaren elementu superestrukturala izan zen, baita gaur egungo nazionalismo espainiarraren sektore atzerakoienentzat ere.

Franco diktadorearen heriotzaren eta izendapen okerre trantsizio esaten zaion horren ondoren, ez zen aldaketa esanguratsurik gertatu 30eko hamarkadan faxismoaren buru ziren filosofoek egindako nazio-eraikuntza hartatik.

Sinplekeria bat da, edo, hobeto esanda, eslogan politiko soil bat, faxista bat burges izutu bat besterik ez dela esatea. Hala ere, burgesiak ez du arazorik faxistak borroka-talde gisa erabiltzeko, krisian dagoen gizarte batean bere interesak inposatu nahi dituenean.

Europako neofaxismoari buruzko eztabaida irekita dago, eta beste artikulua bat baliatuko dut tesuinguru berri horren inguruan sakontzeko.

Gogoratu behar dugu, Marxek zioen bezala, historia bi aldiz errepikatzen dela: behin tragedia gisa, eta beste behin iruzur moduan. Hau da, ez da bi aldiz errepikatzen. Zentzu horretan, premiazkoa da iruzurrari adi egotea eta iruzurgileak eta horietatik eratoritzen diren arriskuak identifikatzen jakitea. /

Argitaraturik
2021EKO ABENDUAN
EUSKAL HERRIAN

Koordinazioa, Erredakzioa eta Diseinua
GEDAR LANGILE KAZETA

Web
GEDAR.EUS

Sare sozialak
TWITTER **@ARTEKA_GEDAR**
INSTAGRAM **@ARTEKA_GEDAR**
FACEBOOK **@ARTEKAGEDAR**

Harremanetan jartzeko
HARREMANAK@GEDAR.EUS

Harpidetza egiteko
GEDAR.EUS/HARPIDETZA

Edizioa
ZIRRINTA KOMUNIKAZIO
ELKARTEA (AZPEITIA)

Lege gordailua
SS-01360-2019

ISSN
2792-4548

Lizentzia

